

HØYESTERETT OG KNUT HAMSUN

ANINE KIERULF OG CATO SCHIØTZ

GYLDENDALS JULEBOK 2004

HØYESTERETT
OG KNUT HAMSUN

GYLDENDALS JULEBOK 2004

© GYLDENDAL ASA 2004

PRINTED IN NORWAY

TRYKK/INNBINDING: NORDBOOK A/S, 2004

SATS: GYLDENDAL

BOKEN ER SATT MED 10,5/14 PKT. GARAMOND

HØYESTERETT OG KNUT HAMSUN

En nærmere fremstilling
og vurdering av erstatningssaken
mot Knut Hamsun

DOMMERFULLMEKTIG ANINE KIERULF
OG
ADVOKAT CATO SCHIØTZ

FORORD

Ingar Sletten Kolloens arbeid med Knut Hamsuns biografi har beveget biografien som genre. Dette henger i høy grad sammen med den særegne arbeidsprosessen forfatteren har initiert. Intensiv systematikk har her blitt forent med en både djerv og åpen tverrfaglighet.

Dette har skapt nye perspektiver og ledet til overraskende funn. Et rikt tilfang av ukjente brev og kilder har åpnet seg. Og vi har neppe sett de siste resultatene av hva slags ny viten dette store biografiske prosjektet har utløst.

Et eksempel på dette er utredningen juristene Anine Kierulf og Cato Schiøtz har foretatt av materialet Høyesterett la til grunn for behandlingen av erstatningssaken mot Knut Hamsun i 1948 – og av rettens behandling og dom i saken.

Spørsmålet om Hamsuns NS-medlemskap er likevel ikke uten videre avklart. Nye avgjørende dokumenter kan komme for en dag.

Arbeidet er så historisk interessant at det fortjener langt flere lesere enn den juridiske ekspertise.

Vi publiserer følgelig utredningen som Gyldendals julebok i år.

Vi benytter anledningen til å takke våre venner og forbindelser for godt samarbeid og medvirkning til at vi får et utmerket år. Dette med tanke på foredlingen både av den kulturelle og den økonomiske kapital!

OSLO, 2. NOVEMBER 2004

Geir Mork

INNHOLD

INNLEDENDE ORD 10

DEL I:

FAKTISK OG RETTSLIG BAKGRUNN 13

1. **«Det kan vente til en gang siden ...» 15**
 - 1.1 Utgangspunkt 15
 - 1.2 Kilder 16
 - 1.3 Tidspunktet for vurderingen 17
 - 1.4 Den videre disposisjon 17
2. **Nazist, landsforræder eller medlem av Nasjonal Samling? 18**
3. **Nærmere om regelsettet 20**
 - 3.1 Situasjonen før krigen 20
 - 3.2 Landssvikanordningene 20
 - 3.2.1 Innledning 20
 - 3.2.2 Landssvikanordningene av 1941 og 1942 21
 - 3.2.3 Landssvikanordningen av 1944 22
 - 3.2.4 Anordningen av 3. august 1945 24
 - 3.3 Landssvikloven av 21. februar 1947 24
 - 3.4 Prosessreglene for erstatningssaker etter landssvikloven 25
 - 3.4.1 Kort om prosessformen 25
 - 3.4.2 Rettsmidlene og Høyesteretts kompetanse 26
 - 3.5 Noen spesielle spørsmål 27
 - 3.5.1 Den forskjellige ordlyd i landssvikloven § 2 og § 22 27
 - 3.5.2 Kunne erstatningsansvar pålegges uavhengig av landssvikloven § 22? 28
 - 3.5.3 Beviskrav 29

- 4. **Etterforskningen og straffeforfølgningen
mot familien Hamsun 31**
 - 4.1 Marie Hamsun 31
 - 4.2 Tore Hamsun 34
 - 4.3 Arild Hamsun 34
 - 4.4 Ellinor Hamsun 35
 - 4.5 Cecilia Hamsun 36
- 5. **Forfølgningen mot Knut Hamsun
– innledende skritt 37**
 - 5.1 Husarrest på Nørholm og senere overflyttinger 37
 - 5.2 Politietterforskning og fengsling 37
 - 5.3 Overføringen til Vinderen psykiatriske klinikk
15. oktober 39
 - 5.3.1 Bakgrunnen for Riksadvokatens anmodning 39
 - 5.3.2 Den foreløpige konklusjon 1. november
og fortsatt fengsling 40
 - 5.3.3 De sakkyndiges konklusjon 41
 - 5.3.4 Var det riktig å konkludere med at Hamsun hadde
varige svekkede sjelsevner? 42
 - 5.4 Riksadvokatens endelige avgjørelse om henleggelse 47
- 6. **Rettsaken mot Knut Hamsun 49**
 - 6.1 Innledning 49
 - 6.1.1 Stevningen 49
 - 6.1.2 Saksforberedelsen 50
 - 6.2 Behandlingen i Sand herredsrett 51
 - 6.2.1 Hovedforhandlingen 51
 - 6.2.2 Dommen 52
 - 6.3 Saken for Høyesterett 53
 - 6.3.1 Ankene 53
 - 6.3.2 Høyesteretts dom 55

DEL II

EN NÆRMERE VURDERING AV HØYESTERETTS DOM 59

1. Utgangspunkt 60

1.1 Innledning 60

1.2 Det rettslige spørsmål 61

1.2.1 Innledning 61

1.2.2 Hva forutsetter normalt medlemskap etter norsk foreningsrett? 62

1.3 Nærmere om reglene for medlemskap i NS 63

1.4 Konklusjon 65

2. Knut Hamsuns oppfatning 66

2.1 Innledning 66

2.2 Hamsuns uttalelser før krigen 67

2.3 Årene 1940–45 67

2.3.1 Gav Hamsun selv uttrykk for å være NS-medlem? 67

2.3.2 Særlig om bruk av NS-nål 69

2.4 Hamsuns uttalelser etter krigen 70

2.4.1 Forklaring til politiet 20. juni 1945 70

2.4.2 Forklaring til forhørsretten 23. juni 1945 71

2.4.3 Forklaringer i forbindelse med den rettspsykiatriske undersøkelse 73

2.4.4 Uttalelser forut for hovedforhandlingen i Sand herredsrett 76

2.4.5 Partsforklaring for Sand herredsrett 77

2.4.6 Perioden frem til Høyesteretts dom 78

2.4.7 Oppsummering av Hamsuns oppfatning 79

3. Nasjonal Samlings oppfatning 80

3.1 Innledning 80

3.2 Nærmere om kartotekkort og medlemsnummer 80

3.3 Særlig om betydningen av Hamsuns utfylte spørreskjema 83

3.4	Purringer på medlemskap høsten 1943	86
3.5	NS-enquêten i 1943	87
3.6	Andre momenter	87
3.7	Oppfatningene hos NS' medlemmer	88
3.8	Konklusjon	89
4.	Propaganda for NS som argument for medlemskap	90
5.	Den endelige vurdering av medlemskapsspørsmålet	92
5.1	En kumulativ vurdering?	92
5.2	Tvil om faktum – beviskrav	93
5.3	Konklusjon	93
6.	Tilleggsspørsmålet – erstatningsutmålingen	95
6.1	Innledning	95
6.2	Status ved krigsutbruddet i 1940	95
6.3	Skiftet med barna 3. juni 1941	96
6.4	Reverseringen i 1943	96
6.5	Status ved krigens slutt og de nærmere verdsettelse	97
6.6	Sand herredsretts dom	98
6.7	Høyesteretts erstatningsutmåling	99
6.8	Vurderingen av erstatningsutmålingen	100
7.	Avsluttende bemerkninger	102
7.1	Betydningen av «den alminnelige rettsfølelse»	102
7.2	Ringens sluttet	106
	Noter	106

INNLEDENDE ORD

Ingar Sletten Kolloen og Gyldendal Norsk Forlag ba for snaue to måneder siden Cato Schiøtz om å vurdere Høyesteretts dom av 23. juni 1948 mot Knut Hamsun, hvor spørsmålet om Knut Hamsun var medlem av Nasjonal Samling, var av sentral betydning. Kolloen og Schiøtz ble enige om at Schiøtz kunne la seg bistå av en annen advokat i advokatfirmaet Schjødts prosedyreavdeling, advokat Anine Kierulf, som var i ferd med å tiltre permisjon for å begynne som dommerfullmektig ved Ringerike tingrett.

Vurderingen av Høyesteretts dom fremlegges i umiddelbar tilknytning til presentasjonen av bind 2 av Ingar Sletten Kolloens Hamsun-biografi.

Utredningen er blitt til under sterkt tidspress som følge av at det har vært umulig å la andre løpende oppdrag ligge. I tillegg har flere av sakens sentrale dokumenter – som befinner seg på Riksarkivet – blitt stilt til vår rådighet relativt sent i prosessen. Vi ber derfor om overbærenhet med hensyn til trykkfeil, sprog og andre formelle ufullkommenheter.

Bakgrunnen for utredningen er at dommen mot Knut Hamsun er en av de mest sentrale, mest interessante og mest omdiskuterte dommer i forlengelsen av rettsoppgjøret etter den 2. verdenskrig. Merkelig nok er Høyesteretts dom ikke inntatt i Rettstidende – den er bare inntatt i Riksadvokatens Meddelelsesblad. Dommen er aldri blitt analysert fra juridisk hold utover enkelte spredte bemerkninger. Derimot er saken mot Hamsun blitt gjenstand for en relativt bred omtale av ikke-jurister. I denne forbindelse er det skrevet mye feil – ikke minst av Thorkild Hansen i *Proessen mot Hamsun*.

Utredningen er ment som et bidrag til videre diskusjon –

og pretenderer ikke å representere noen form for endelig konklusjon eller fasit. Både faktum og jus bør utfylles. Ikke minst hadde det vært interessant å få fremlagt nye dokumenter som kan kaste lys over Hamsuns tilknytning til Nasjonal Samling. Som det fremgår av utredningen, har vi latt oss fortelle at slike dokumenter fins – det har imidlertid dessverre ikke vært mulig å få nærmere innsyn i eller kunnskap om disse.

Utredningens siktemål er derfor utelukkende å vurdere Høyesteretts dom på bakgrunn av det materialet Høyesterett hadde tilgang til i 1948 – ikke å ta stilling til hva som måtte bli den endelige vurdering når alle tilgjengelige fakta måtte foreligge.

OSLO, 21. OKTOBER 2004

*Anine Kierulf*¹

*Cato Schiøtz*²

DEL I

FAKTISK OG
RETTSLIG BAKGRUNN

«DET KAN VENTE TIL EN GANG SIDEN ...»

1.1 UTGANGSPUNKT

I sin partsforklaring for Sand herredsrett 16. desember 1947 avsluttet Knut Hamsun med:

«Men det har ikke vært ment som noe forsvar, derfor har jeg ikke ymtet noe om mine vitner, som jeg vel kan ha noen av å henvise til. Og jeg har heller ikke villet nevne hele mitt øvrige materiale som jeg vel også kan ha noe av. Det kan utstå, det kan vente til en gang siden, til kanskje bedre tider og til en annen rett enn denne. Det kommer vel en dag i morgen også, og jeg kan vente. Jeg har tiden for meg. Levende eller død, det er likegyldig, og fremfor alt er det likegyldig for verden hvordan det går det enkelte menneske, i dette tilfellet meg. Men jeg kan vente. Jeg får vel slikt å gjøre.»

La oss ta Hamsun på ordet og gjennomgå det foreliggende materiale og vurdere – over 56 år i ettertid og på delvis gjen-grodde stier – Høyesteretts enstemmige og fellende dom på nytt.

En slik vurdering må – ikke bare på grunn av tiden som har gått, men også fordi vårt ståsted er et annen enn det rettsan-venderne i krigsoppgjøret hadde – nødvendigvis få et preg av

etterpåkløkskap. Det er også umulig for etterkrigsgenerasjonen å leve seg inn i den helt spesielle stemning – kall det gjerne den alminnelige rettsfølelse – som eksisterte umiddelbart etter krigen, og som sannsynligvis var en underliggende faktor både ved lovtolkning, bevisvurdering og erstatningsutmåling.³

1.2 KILDER

En rekke forskjellige kilder har vært benyttet. I tillegg til generelle juridiske kilder, som lover, anordninger og forarbeider, har vi selvsagt gjennomgått dommene i den aktuelle saken og andre dommer i tilknytning til disse.

I tillegg til den foreliggende juridiske litteratur har vi hovedsakelig benyttet følgende publiserte kilder: bind II av Ingar Sletten Kolloens biografi om Knut Hamsun, *Erobreren*; Sigrid Strays bok *Min klient Knut Hamsun*; Ørnulv Ødegård og Gabriel Langfeldts *Den rettspsykiatriske erklæring om Knut Hamsun*; Thorkild Hansens *Prosessen mot Knut Hamsun*; Johs. Andenæs' *Det vanskelige oppgjøret* og hans artikkel i Lov og Rett 1979: «Prosessen mot Knut Hamsun». Nærmere henvisninger er gitt i notene.

Vi har også benyttet ikke-publisert materiale, bl.a. fra Sigrid Strays private arkiv. Fra Riksarkivet har vi gjennomgått de fire mappene med saksdokumentene fra herredsrettens og Høyesteretts dom mot Knut Hamsun, mappen om saken mot Marie Hamsun, samt mappene fra Erstatningsdirektoratet. Utover dette har vi foretatt noen oppfølgende intervjuer.

1.3 TIDSPUNKTET FOR VURDERINGEN

Vår fremstilling og vurdering er bygget på de kilder og opplysninger som forelå pr. juni 1948.

Ut fra det materialet vi har hatt tilgang til, er det i svært liten grad fremkommet nye dokumenter av interesse for saken utover de som forelå da Høyesterett fattet sin avgjørelse.

Vi er fortalt at det i private arkiver visstnok skal foreligge dokumenter som har betydning for vurderingen av dommen mot Knut Hamsun, men det har for oss ikke vært mulig verken å få tilgang til disse dokumentene eller å få noen nærmere muntlige redegjørelse for innholdet i dem.

1.4 DEN VIDERE DISPOSISJON

Fremstillingen er delt i to:

Vi skal i fortsettelsen av del I gi en oversikt over de faktiske omstendigheter, herunder de da gjeldende rettsregler i punkt 3, forholdende vedrørende Hamsuns familie i punkt 4, forfølgningen mot Knut Hamsun i punkt 5 og rettssaken i punkt 6.

I del II vurderer vi Høyesteretts dom. De momentene Høyesterett la til grunn for sin konklusjon, gjennomgås punkt for punkt med utfyllende kommentarer.

NAZIST, LANDSFORRÆDER ELLER MEDLEM AV NASJONAL SAMLING?

Straffesaken mot Knut Hamsun ble som kjent frafalt. De sakkyndige, professor Gabriel Langfeldt og overlege Ørnulv Ødegård, konkluderte 5. februar 1946 med at Hamsun led av varig svekkede sjelsevner. Riksadvokaten unnlot deretter påtale fordi han mente at intet offentlig hensyn krevde at tiltale ble reist mot Hamsun.

I stedet for straffesak ble det reist sivil erstatningssak mot Hamsun. Det avgjørende spørsmålet for om han kunne idømmes erstatningsansvar, var om han var medlem av Nasjonal Samling eller ikke.

At saken ble fremmet som erstatningssak, fikk den uheldige konsekvens at ansvaret kom til å avhenge av det nokså formelle spørsmål om medlemskap. Avgjørelsen om domfellelse eller frifinnelse ble derfor avhengig av noe som – forståelig nok – er blitt oppfattet som en juridisk spissfindighet.

Objektivt sett hersker det ingen tvil om at Hamsuns handlinger under krigen representerte grovt landssvik, ettersom han agiterte for okkupasjonsmakten og for øvrig ga uttrykk for meninger som i kvalifisert grad var straffbare i krigstid. Således er det heller ikke tvilsomt at de objektive vilkårene for en streng straffedom forelå.

Spørsmålet om Hamsun var nazist eller ikke, blir et spørsmål om hva man vil legge i begrepet.⁴ Dette spiller imidlertid

ingen rolle i forhold til rettsforfølgningen mot Hamsun. Å være «nazist» – uansett hva man legger i begrepet – verken var eller er straffbart. Når det er sagt, må det være riktig å hevde at de fleste vil karakterisere Hamsun som nazist: Hans politiske oppfatninger var klart beslektet med viktige strømninger i nazismen, og hans støtte til Hitler, Goebbels og Quisling var så helhjertet at denne karakteristikken er nærliggende.

Det fantes kanskje elementer i nazismen Hamsun ikke knyttet an til – slik som undertrykkelse av den generelle åndsfrihet. Videre har det vært stilt spørsmål om ikke Hamsun sto fjernt fra nazismens syn på rasedyrkelse og antisemittisme. De siste års forskning – herunder fremleggelsen av nye brev fra Hamsuns side – viser at rasebevissthet og antisemittisme nok hadde en sterkere plass i Hamsuns univers enn det man tidligere trodde.⁵

NÆRMERE OM REGELSETTET

3.1 SITUASJONEN FØR KRIGEN

Bestemmelser om straffansvar for landssvik forelå lenge før den annen verdenskrig brøt ut. Straffeloven kapittel 8, §§ 83–96 straffesanksjonerer forbrytelser mot statens selvstendighet og sikkerhet, herunder å yte fienden bistand i krig.

Disse bestemmelsene regulerer handlinger som bringer Norge eller deler av riket under fremmed herredømme, som bidrar til krig eller fiendtligheter, eller på annen måte truer norsk nøytralitet. Straffeloven § 86 flg. regulerer landsforræderi – som å yte fienden bistand i råd eller dåd og svekke rikets stridevne.

3.2 LANDSSVIKANORDNINGENE

3.2.1 Innledning

Under krigen innså man at det var behov for mer effektive regler enn den eksisterende straffelovgivning gav grunnlag for. Dette var nødvendig fordi straffelovens bestemmelser ikke var utformet med tanke på en langvarig okkupasjon, men også for å ha mulighet til å straffe mindre syndere som ikke fikk sin sak pådømt etter straffeloven.⁶ Vedtagelsen kunne vanskelig

utsettes til krigens slutt. Dette ble gjort både fordi man på denne måten ville hensynta forbudet mot å gi lover tilbakevirkende kraft i Grunnloven § 97, men også for så snart som mulig å oppnå den avskrekkende effekt mer eksplisitte straffebestemmelser kunne ha.⁷

Stortinget var under krigen oppløst, og noen ordinær lovgivning kunne det derfor ikke bli tale om. Før oppløsningen hadde imidlertid Stortinget 9. april 1940, gjennom det såkalte Elverumsvedtaket, besluttet å gi Regjeringen fullmakt til å treffe alle vedtak som var nødvendige inntil Stortinget kunne bli sammenkalt på ny. I kraft av dette utøvde Kongen en omfattende lovgivningsvirksomhet under krigen. Lovene ble under henvisning til Grunnloven § 17 gitt i form av provisoriske anordninger.⁸

Fire anordninger ble vedtatt på denne måten: Den første av 3. oktober 1941, den andre 22. januar 1942 – denne ble forløperen til den tredje og mest benyttede landssvikanordningen av 15. desember 1944, som igjen i en noe moderert form ble videreført etter endringer 3. august 1945.

3.2.2 Landssvikanordningene av 1941 og 1942

Ved provisorisk anordning av 3. oktober 1941 ble det innført dødsstraff for forbrytelser mot straffeloven kapittel 9, som omhandler forbrytelser mot statsforfatningen og statsoverhodet.

Forløperen til landssvikanordningen av 1944 ble vedtatt 22. januar 1942. Her ble medlemskap eller søknad om eller samtykke til medlemskap i NS gjort straffbart. Anordningen rettet seg mot den som:

«[...] opprettholder medlemskap i, søker om eller samtykkeri å bli medlem av N.S., nazistisk hird eller annen organisasjon som yter fienden bistand.»

Anordningen åpnet adgangen til å benytte sanksjonene bøter og tap av allmenn tillit i tillegg til de straffer som fulgte av straffelovens kapitler 8 og 9. Tillitstap kunne ilegges for bestandig eller et visst antall år. Man kunne miste stemmeretten, retten til å gjøre krigstjeneste, stilling i det offentlige, til å utøve næringer betinget av autorisasjon eller bevilling og til å inneha verv eller lederstillinger i selskaper.

3.2.3 Landssvikanordningen av 1944

Landssviksanordningen av 15. desember 1944 satte i § 2 straff bl.a. for:

«1. Den som etter 8. april 1940 har vært medlem eller søkt om eller samtykket i å bli medlem av:

a) Nasjonal Samling eller organisasjon knyttet til den [...]».

Uaktsomme overtredelser av bestemmelsene i paragrafen var bare straffbare i den grad de var straffbare etter straffelovens kapittel 8 eller 9 eller etter krigsbestemmelsen i den militære straffelov.

Det ble antatt at de forhold anordningen tok sikte på å ramme, allerede var straffbare etter straffeloven §§ 86 og 98. Erik Solem antar i sin kommentarutgave til landssvikanordningen at det for domfellelse etter § 2 var tilstrekkelig:

«[...] å godtgjøre at den tiltalte har vært medlem eller søkt eller samtykket i medlemskap. [...] Til fellelse etter anordningen er det nok at medlemskapet er godtgjort.»⁹

Anordningen videreførte 1942-anordningens utvidelse av det straffansvaret som fulgte av straffeloven, ettersom det var medlemskapet i seg selv som ble gjort straffbart. Straffbarheten gjaldt uavhengig av om medlemmet hadde forstått at han eller

hun ved sitt medlemskap hadde ytt fienden bistand.¹⁰

I tillegg til å gi anvisning på straffansvarets omfang gav anordningens annet kapittel regler om inndragning og erstatning.

Quisling-styret ble antatt å ha påført den norske stat enorme og ulovlige utgifter ved den hjelp Nasjonal Samling gav okkupasjonsmakten – både i form av tilskudd til okkupasjonsstyret og de forskjellige partiorganisasjoner, ved omdanning av politiet til en spionasjeorganisasjon og av statsadministrasjonen i nazistisk retning og ved ulovlige konfiskasjoner og oppsigelser med mer.¹¹ Dette var bakgrunnen for at man anså det rettmessig å ilegge de enkelte medlemmer av NS erstatningsansvar.

I landssvikanordningen § 25 ble de som hadde vært medlem i slik organisasjon som nevnt i anordningens § 2, gjort ansvarlige gjennom et solidarisk erstatningsansvar.

«De som etter 8. april 1940 på straffbar måte har vært medlem i slik organisasjon som er nevnt i § 2 nr. 1, svarer en for alle og alle for en for skade som organisasjonen har voldt ved medvirkning til rettsstridig styre av landet eller ved andre rettsstridige handlinger [...].»

Etter ulovfestede erstatningsregler antok man ved utarbeidelse av anordningen at et solidarisk ansvar allerede var det prinsipale.¹² I § 25 annet ledd ble imidlertid ansvaret begrenset slik at hvert enkelt medlems del skulle beregnes etter deres formue og ervervsmuligheter. Noe hensyn til den ansvarliges skyld skulle likevel i alminnelighet ikke tas.¹³

Anordningens § 32 regulerte forholdet der den som hadde overtrådt § 2 ikke hadde midler til å dekke det inndragnings- eller erstatningsansvar han eller hun var ansvarlige for. Retten kunne da bestemme at det skulle søkes dekning hos vedkommendes ektefelle.

3.2.4 Anordningen av 3. august 1945

Det ble relativt tidlig etter vedtagelsen av anordningen av 1944 klart at denne var svært streng og dels urettferdig. Den ble derfor modifisert på to viktige punkter, endringer som senere ble videreført i landssvikloven av 1947, se punkt 3.3.

Solidaransvaret for medlemskap i NS ble opprettholdt. Fastsettelsen av erstatningsansvaret for det enkelte medlem ble imidlertid nyansert, slik at det forbryterske forhold, den utviste skyld, den skyldiges økonomiske stilling og omstendighetene for øvrig skulle hensyntas. I tillegg ble det åpnet for at ansvaret kunne bortfalle dersom dette ble funnet rimelig.

En annen vesentlig endring var opphevelsen av bestemmelsen i § 32 om adgangen til å søke dekning hos den erstatningspliktiges ektefelle.

3.3 LANDSSVIKLOVEN AV 21. FEBRUAR 1947

Etter at Stortinget igjen ble konstituert, ble gjeldende landssvikanordning videreført i lov om straff og økonomisk ansvar for landssvikarar (landssvikloven), av 21. februar 1947. Noen endringer ble gjort, men bestemmelsene av betydning for dommen mot Knut Hamsun ble i hovedsak stående uforandret, med unntak av en oppmykning som ble gjort i forhold til adgangen til å frita et NS-medlem for straff på grunn av nasjonal innsats.

Den nye landssvikloven § 2 nr. 1 bestemte at man kunne straffe den som etter 8. april 1940:

*«Var med i, eller søkte um eller samtykte i å verta med i:
a) Nasjonal Samling eller tilknytt samskipnad [...]»*

Søknad om eller samtykke til å være medlem var altså tilstrek-

kelig til at straffeansvar kunne konstateres. Etter bestemmelsens annet ledd omfattet straffeansvaret ikke uaktsomme handlinger.

Lovens del 2 inneholdt bestemmelser om erstatning og inndragning m.m. Etter § 22 skulle den som stod i slikt forhold til en forening som nevnt i § 2, svare erstatning for den skaden samfunnet ble påført ved foreningens opptreden i den tiden de hadde vært medlem. Graden av ansvar skulle vurderes på bakgrunn av det straffbare forhold, den enkeltes skyld og økonomiske situasjon og forholdene for øvrig:

«Den som [...] stod i slik samskipnad som i § 2 nr. 1 nemnd, svarar for den skaden samskipnaden valda med medvirkning til rettsstridig landsstyring og onnor rettsstridig åtferd i tida etter at dei vart lagsmenn. [...]

Skadebotansvaret for den einskilde lagsmannen vert fastsett etter brotsverket, skulda, dei økonomiske kåra hans, og tilhøva i det heile. Når det er rimelig kan ansvaret falle heilt burt. Fyresegnene i § 6 andre punktum og § 7, fyrste, andre og tredje leden, gjeld på tilsvarande måte.»

Henvisningene til §§ 6 og 7 ga anvisning på en ganske bred vurdering av erstatningsutmålingen og måten kravet kunne søkes dekket på.

3.4 PROSESSREGLENE FOR ERSTATNINGSSAKER ETTER LANDSSVIKLOVEN

3.4.1 Kort om prosessformen

Både landssviksanordningene og landssvikloven hadde egne rettergangsbestemmelser. For landssvikloven var disse gitt som en egen rettergangslov.¹⁴

Etter rettergangsloven § 1 behandles, foruten saker om straff eller straff og erstatning for landssvik etter straffeloven og landssvikloven, også etter paragrafens punkt 2:

«2. Saker som gjelder andre krav enn straff

a) når de reises med hjemmel i landssvikloven

b) når de går ut på avskjed eller forføyninger mot offentlige tjenestemenn [...]

c) når kravet følger av en handling som er straffbar etter noen av de under nr. 1 nevnte staffebud og kravet tilkommer staten.»

Den generelle rettergangsbestemmelse fremgikk av rettergangsloven § 5:

«Med de endringer som følger av denne lov, får domstolloven og de bestemmelsene om forfølgningen av straffesaker i straffeprosessloven så langt de passer tilsvarende anvendelse på saker etter § 1 selv om de ikke gjelder krav om straff».

Landssviksakene – også dersom de bare gjaldt erstatning – skulle altså behandles i straffeprosessuelle former.

3.4.2 Rettsmidlene og Høyesteretts kompetanse

Som en presisering av gjeldende straffeprosesslov § 400¹⁵ kreves etter rettergangsloven § 40 samtykke fra Høyesteretts kjæremålsutvalg for fornyet behandling av skyldspørsmålet i straffesaker ved lagmannsretten.

Etter rettergangsloven § 41 kunne avgjørelser av rene erstatningskrav fra herreds- eller byretten ikke tas under særskilt fornyet behandling ved lagmannsretten. Disse kunne derimot ankes direkte til Høyesterett.

Høyesteretts kompetanse i saker om andre krav enn straff var regulert i rettergangsloven § 44:

«Når Høyesteretts kjæremålsutvalg henviser anken over en avgjørelse av straffekrav eller inndragningskrav til prøvelse i Høyesterett, skal kjæremålsutvalget også henvise til behandling i Høyesterett andre krav som er pådømt i saken og er begjært prøvet ved anke eller fornyet behandling. For øvrig gjelder reglene i straffeprosesslovens § 387 tilsvarende når det er anket over avgjørelser av krav som nevnt i § 1 nr. 2.

For Høyesteretts adgang til å prøve avgjørelser av andre krav etter § 1 nr. 2 enn inndragning gjelder samme regler som i tvistemål.»

Høyesteretts kompetanse er i straffesaker begrenset til å prøve feil ved lovanvendelse, saksbehandling og straffeutmåling.

Som vist over var erstatningskrav «andre krav» i henhold til § 1 nr. 2. Etter § 44, 2. ledd, var Høyesteretts kompetanse i slike saker den samme som i tvistemål – noe som innebar at Høyesterett i anker over dommer i rene erstatningssaker etter landssvikloven hadde full prøvelsesadgang – noe som innebærer at den også kunne prøve bevisvurderingen.

3.5 NOEN SPESIELLE SPØRSMÅL

Vi skal i dette avsnittet se på tre generelle enkeltspørsmål som spiller en rolle ved vurderingen av Knut Hamsuns tilfelle.

3.5.1 Den forskjellige ordlyd i landssvikloven § 2 og § 22

Ordlyden i § 2 nr. 1 og § 22 var ikke identiske. Landssviklovens bestemmelser videreførte forskjellen i ordlyden i de tilsvarende bestemmelsene i landssvikanordningen § 2 og § 25.

Etter straffebestemmelsene i landssvikanordningen § 2 var det tilstrekkelig for straffeansvar at vedkommende *søkte* om medlemskap eller *samtykket* i å være medlem i NS eller lig-

nende organisasjon. For det sivilrettslige ansvaret i § 25 var ikke alternativene «søkt om» eller «samtykket i» inkludert.

For et erstatningsansvar var det – i henhold til ordlyden – nødvendig at man hadde vært *medlem* – med andre ord slik at søknad ikke var tilstrekkelig.

Verken motivene eller juridisk teori gir noen nærmere forklaring på denne forskjellen. Da det dreier seg om tolkning av en bestemmelse som forutsetter at en annen bestemmelse av strafferettslig karakter er oppfylt, kan man stille spørsmålet om det er adgang til å tolke henholdsvis anordningens og lovens §§ 22 og 25 utvidende. Hvis dette besvares benektende – noe de beste grunner taler for – er det nødvendig å kreve formelt medlemskap, og ikke bare søknad om eller samtykke til medlemskap for å idømme erstatning.

3.5.2 Kunne erstatningsansvar pålegges uavhengig av landssvikloven § 22?

Umiddelbart etter at dommen i Sand herredsrett ble avsagt, uttalte en representant for Erstatningsdirektoratet at Hamsun ville blitt frikjent hvis retten hadde konkludert med at han *ikke* var medlem av NS.

Dette medførte et umiddelbart dementi fra Erstatningsdirektoratet 22. desember 1947. Erstatningsdirektoratet presiserte at etter Direktoratets oppfatning var det mulig å idømme erstatningsansvar på ulovfestet grunnlag uavhengig av medlemskap. Dette ble gjort under henvisning til sirkulære av 8. januar 1946 hvor det bl.a. heter:

«Etter Direktoratets oppfatning svarer også de, som ikke har vært medlemmer av slike organisasjoner som nevnt i anordningens § 2, nr 1, men som på annen straffbar måte har ydet aktiv støtte til slike organisasjoner, for den skade § 25 nevner, og som alene

for Statens vedkommende andrar seg til ca 300 mill. kr etter en foreløpig beregning. Direktoratet finner støtte for sin oppfatning i HR's dom i saken mot Carl Stephansen (Rt. 45 s. 52 flg.) hvor det i premissene heter at erstatningsansvaret etter § 25 bygger på alminnelige rettsgrunnsetninger.»

Dette synspunktet har ikke – så vidt vites – vært fulgt opp i rettspraksis. Andenæs har i sine arbeider om landssvikoppgjør i forskjellige sammenhenger utvetydig lagt til grunn at erstatningsansvar står og faller med dette formelle medlemskapet i Nasjonal Samling.¹⁶

Heller ikke andre juridiske forfattere – f.eks. Erik Solem, som skrev flere kommentarutgaver i forbindelse med landssvikoppjøret – har åpnet adgang for at landssvikanordningen § 25 eller landssvikloven § 22 ikke er uttømmende, slik at erstatningsansvaret kunne suppleres på et ulovfestet grunnlag.

3.5.3 Beviskrav

Landssvikanordningen, og senere landssvikloven, hjemlet forfølgning av landssvikere etter et tosporet system. Det var opp til påtalemyndigheten og Erstatningsdirektoratet å avgjøre hvilken sanksjonsform som skulle benyttes i hvert enkelt tilfelle.

Saker om straff ble ført av påtalemyndigheten som vanlige straffesaker. Hvis det i tillegg var aktuelt å påstå erstatning, ble erstatningskravet pådømt i forbindelse med straffesaken.

Rene saker om erstatning – altså erstatningskrav uavhengig av straffeforfølgning – ble som hovedregel ført av Erstatningsdirektoratet som sivile saker.

Som nevnt ovenfor var rettergangen i landssviksakene regulert av egne rettergangslover. De fulgte imidlertid bestemmelsene i straffeprosessloven av 1887 der ikke noe annet var fastsatt.¹⁷ Som i dag ble det også etter denne loven praktisert et

skjerpet krav til bevisenes styrke i straffesaker, i motsetning til kravet til sannsynlighetsovervekt som blir lagt til grunn i sivile saker.

Etter landssvikloven § 22, 1. ledd, er subjektet for et søksmål om erstatning:

*«Dei som etter 8 april 1940 på strafflagd måte stod i slik samskipnad som i § 2 nr 1, nemnd [...]».*¹⁸

For å finne en erstatningsrettslig ansvarlig etter landssvikloven måtte man altså konstatere at vedkommende – objektivt sett – hadde gjort seg skyldig til straff etter gjerningsbeskrivelsen i lovens § 2 nr. 1.

Om man ikke skulle stille de samme krav til bevisets styrke som måtte foreligge for dom i en straffesak, måtte man for å kunne dømme noen til å betale erstatning etter landssvikloven legge et strengere beviskrav enn sannsynlighetsovervekt til grunn. Dersom ikke dette ble gjort, ville man i realiteten fastslå straffeskyld på et for spinkelt bevismessig grunnlag.¹⁹

Som vi skal komme tilbake til nedenfor, synes det også å fremgå av Høyesteretts premisser at Høyesterett har lagt strafferettslige beviskrav til grunn i dommen mot Hamsun.

ETTERFORSKNINGEN OG STRAFFEFORFØLGNINGEN MOT FAMILIEN HAMSUN

4.1 MARIE HAMSUN

I nærværende punkt skal vi for sammenhengens skyld gjennomgå dommene mot de øvrige familiemedlemmene i Knut Hamsuns familie.²⁰

Dommen mot Marie Hamsun – som var født 19. november 1881 – var basert på hennes aktive arbeid for Nasjonal Samling og tyskerne under hele krigen og hennes medlemskap i NS, der hun meldte seg inn høsten 1940.

Hun propaganderte ivrig for nazistene, og var blant annet varaordfører i Eide kommune og leder av skolestyret.

Marie ble tiltalt etter landssvikanordningen av endringene i 1945, der ansvarsvurderingen var blitt nyansert, og adgangen til å søke dekning hos den erstatningspliktiges ektefelle var bortfalt.

Ved dom i Sand herredsrett av 28. august 1946 ble aktors påstand tatt til følge i sin helhet. Marie ble dømt til tre års tvangsarbeid, kr 75 000 i bot, tap av borgerlige rettigheter og kr 150 000 i erstatning. Hennes forsvarer var Christian Stray.

Idømmelsen av boten og erstatningen på kr 150 000 er uforståelig.

Marie Hamsun hadde ingen formue etter krigen og heftet overfor sine kreditorer kun med sin rådighetsdel – med andre

ord det hun hadde brakt inn i felleseiet – og det var intet.

Ved skiftet i 1941 hadde Marie blitt tilstått en del av Hamsuns forfatterrettigheter, men denne skifteavtalen ble omgjort i 1943, og ved krigens slutt var hun kort og godt uformuende.

Sand herredsrett uttalte:

«Ved fastsettelsen av botens og erstatningens størrelse gaar Retten ut fra at tiltalte – som lever i formuesfellesskap med sin mann, Knut Hamsun – sammen med ham er eier av verdier for til sammen ca kr 450.000, hvorved Retten har tatt hensyn til at fellesboet skyldes skatter for ca kr 17.000.»

Herredsretten begår her den helt elementære feil at den trekker inn Knut Hamsuns formue og rådighetsdel ved vurderingen av Marie Hamsuns ansvar. Det er en vanlig – men kvalifisert uriktig – forestilling at ektefeller hefter med halvparten av verdiene i fellesboet. Som nevnt ovenfor hefter man imidlertid kun med det man råder over, nemlig det man har brakt inn i boet. Det er uforståelig at herredsretten kan gjøre en så elementær feil, og det er også uforståelig at forsvareren ikke påpekte denne feilen under hovedforhandlingen for herredsretten. Det er videre ubegripelig at ikke denne delen av saken ble påanket.

Saken ble anket til Høyesterett 2. september 1946, for så vidt gjaldt den strafferettslige del. Forsvareren, Christian Stray, begjærte også fornyet behandling for lagmannsrett under henvisning til at skyldspørsmålet var galt avgjort, men dette ble avslått av kjæremålsutvalget 12. desember 1946.

Høyesterett, som altså ikke kunne ta stilling til spørsmålet om erstatningen på kr 150 000, avgjorde straffesaken 20. september 1947 og strøk bóten under henvisning til at Marie Hamsun var uformuende. Høyesterett uttalte:

«Det er for så vidt tilstrekkelig å bemerke at domfelte har formuesfellesskap med sin mann og at hun ikke har rådighetsrett over noen del av boet. Det er da ikke tilstrekkelig grunn til i dette tilfellet å anvende bøtestraff ved siden av frihetsstraff [...]»

Dette elementære poenget hadde som nevnt både herredsretten og forsvareren oversett ved behandlingen av erstatningssaken.

Knut Hamsun hadde forut for hovedforhandlingen i sivil sak blitt spurt om han ville dekke erstatningen til Marie og således få ført denne opp som en gjeldspost. Dette nektet imidlertid Hamsun.

Marie Hamsun begynte soningen i Bredtveit fengsel 26. november 1947 og ble – etter søksmål om nedsettelse av straff fra Christian Stray datert 16. april 1948 – løslatt i henhold til midlertidig lov av 9. juli 1948 på prøve 19. august 1948, med en resttid på 504 dager – Marie Hamsun hadde vært varetektsfengslet fra 26. mai 1945 til 17. april 1946. Hennes samlede soning ble således drøye ett år og syv måneder av totalstraffen på tre år.

Hamsun foretok et fullstendig skifte i 1949, hvor alle verdier ble overført hans livsarvinger. Marie fikk intet – bakgrunnen for dette var nok et råd fra Sigrid Stray. Hvis Hamsun døde med formue, ville Marie både få sin andel av felleseiet og i tillegg en andel i kraft av ektefellens krav på legalarv – disse pengene ville i så fall gått til Erstatningsdirektoratet. Ved skifte i 1949 sikret således Sigrid Stray hele Hamsuns formue for livsarvingene, mens Marie forble uformuernde. Sigrid Stray søkte om nedsettelse på vegne av Marie 24. juni 1950. I Erstatningsdirektoratets pategning av 21. oktober 1950 heter det:

«Direktoratet mener at det rette ville vært at det ikke var blitt nedlagt erstatningspåstand mot Marie Hamsun, siden hun ikke hadde råderett over noen midler.»

Direktoratet påpeker videre i sin inntilling at hvis Maries gjeld hadde blitt godkjent av Knut Hamsun som hans gjeld, ville hans formue ikke vært 400 000, men 250 000. Dette ville – fremdeles etter Direktoratets oppfatning – gitt en erstatning på ca. kr 175 000, og ektefellene ville da blitt dømt til å betale totalt summen av 175 000 og 150 000, til sammen kr 325 000 – med andre ord det beløp Høyesterett idømte Knut Hamsun.

På denne bakgrunn etterga Justisdepartementet erstatningen i sin helhet 17. oktober 1951. Den klare feil som ble begått i saken mot Marie, ble således til slutt rettet opp.

4.2 TORE HAMSUN

Tore, som var født i mars 1912 hadde vært medlem av NS helt siden 1934. Han var til overmål medlem av SS.

Som for Marie ble det også for Tore prosedert på – og tatt hensyn til av retten – hans dokumenterbare innsats for å hjelpe fengslede nordmenn, blant andre Gyldendals Harald Grieg. Tore var for øvrig også kort tid kommissarisk leder av Gyldendal.

Tore Hamsun ble behandlet mildt: Han fikk kun ni måneders fengsel med fradrag for 150 dagers varetekt. Mer enn halvparten av straffen var allerede sonet i varetekt, og allerede før jul 1946 var han igjen på frifot. Tore ble ikke idømt erstatning – antagelig fordi hans formuessituasjon pr. 31. desember 1945. var negativ.

4.3 ARILD HAMSUN

Arild Hamsun var født i 1914. Han hadde vært frontkjemper på Østfronten, og selv om han primært arbeidet som reporter, ble han tildelt Jernkorset for sin innsats. Arild meldte seg inn i

NS høsten 1940. Han reiste inn til Oslo i januar 1943 for å slutte seg til andre frivillige som skulle til opplæring i Tyskland før de ble satt inn på Østfronten.

I slutten av januar 1944 tilskrev Arild faren fra Tyskland, hvor han hadde gjennomført sine ti ukers opplæring, og fortalte at han hadde avlagt troskapseden der han sverget Adolf Hitler troskap, tapperhet og lydighet til døden.

Arild fremsto også etter krigen som en uforsonlig nazist. I et brev til Marie 21. november 1945 skriver han blant annet:

«Skal huske å gi deg et foto av Esben. Jeg lurte på: Du vet han er ikke døpt enno. Hvis Brit og du er enig i det, skal han døpes Vidkun.»

Arild ble av Sand herredsrett domfelt 27. oktober 1948 til halvannet års fengsel, hvorav 273 dager var utholdt i varetekt. I tillegg ble han idømt en erstatning på kr 10 000 og inndragning med kr 704,97.

4.4 ELLINOR HAMSUN

Hamsuns eldste datter, Ellinor, var født i 1915 og var på mange måter en tragisk skikkelse. Hun giftet seg i Berlin i 1939 med en filmregissør som kom på kant med styresmaktene.

Hun hadde dårlige nerver, som ble helt ødelagt under krigen. I tillegg til anoreksi hadde hun også alvorlige avhengighetsproblemer. Etter at hun var blitt forlatt av sin mann på et sanatorium, ble hun i 1943 hentet av foreldrene hjem til Nørholm.

Ellinor var intet politisk menneske, og var ikke medlem av NS.

4.5 CECILIA HAMSUN

Hamsuns yngste barn, Cecilia, som var født i 1917, bodde i København under krigen og var gift med en forfatter, Hans Andreasen.

Hun hadde gått på malerskole i Oslo og var også blitt tatt inn ved Akademiet i København.

Cecilia hadde absolutt ingen nazisympatier. I Danmark vanket hun i motstandskretser.

FORFØLGNINGEN MOT KNUT HAMSUN – INNLEDENDE SKRITT

5.1 HUSARREST PÅ NØRHOLM OG SENERE OVERFLYTTINGER

Den 26. mai 1945 kom politimesteren i Arendal, Nils Onsrud, til Nørholm med sin medarbeider. De to forkynnte husarrest i 30 dager for både Knut og Marie Hamsun.

Hamsun ble formelt pågrepet 14. juni 1945 og midlertidig internert på Grimstad sykehus. Grunnet behov for plass til poliomyelittpasienter ble han 2. september flyttet til Landvik gamlehjem. Gamlehjemmet var så begredelig at selv politifullmektigen som hadde fulgt Hamsun til hans nye tilholdssted, beklaget seg over de uholdbare forhold.

5.2 POLITIETTERFORSKNING OG FENGSLING

Knut Hamsun ble 20. juni 1945 avhørt på Grimstad sykehus av politikonstabel Finn Christensen. Overfor Christensen nektet Hamsun for å ha vært politisk aktiv eller medlem av NS, men var helt åpen om sin forbindelse både med partiet og tyskerne. Han gav uttrykk for at han gjerne skulle hjulpet dem mer enn han hadde gjort, fordi han mente dette hadde vært til Norges beste.

Den 21. juni besluttet politimesteren i Arendal at all formue tilhørende Knut og Marie Hamsun skulle settes under forvaltning av en tilsynsmann. For Knut Hamsuns del var denne beslutningen begrunnet med at han etter 8. april 1940 hadde *samtykket* i å bli medlem av NS.

Den 23. juni ble han fremstilt for sorenskriveren i Grimstad og formelt siktet for overtredelse av straffeloven § 86. Strafferammen var fra tre år til livstid. Han ble også siktet for overtredelse av straffeloven § 140, som gjaldt oppfordring til andre om å begå forbrytelser mot statens selvstendighet og sikkerhet.

Forhørsretten tok påtalemyndighetens begjæring om fengsling til følge under henvisning til at det var bl.a. skjellig grunn til å mistenke Knut Hamsun for forbrytelser mot landssvikloven av 1944 § 3, jf. § 2 nr. 1 og straffeloven § 86, 1. ledd. Hamsun skulle være i varetektsfengsel i tre måneder, til 22. september.

Den 3. juli 1945 sendte Grimstad politikammer ut erklæring om offentlig tiltale, der det grunnlaget som gjaldt hans tilknytning til NS, var angitt slik:

«1. at han etter 8. april 1940 samtykket i å bli medlem»

Det er interessant å merke seg at påtalemyndigheten la til grunn at det faktiske grunnlaget for straffeforfølgningen mot Knut Hamsun var at han hadde *samtykket* i å bli medlem av Nasjonal Samling – ikke at han *var* medlem.

Det samme ble lagt til grunn av Grimstad politikammer 3. juli 1945 i forbindelse med erklæringen om offentlig tiltale mot Knut Hamsun.

Endelig følger det samme av forslaget fra Grimstad politikammer til statsadvokaten i landssviksaker senere på året. Her var det sentrale at påtalemyndigheten mente at straffeloven § 86, 1. ledd, med senere anordninger var overtrådt for:

«a. å ha samtykket å bli medlem av Nasjonal Samling etter 8. april 1940 idet han har mottatt medlemsmerke og har båret dette emblem synlig under hele okkupasjonstiden. Videre anføres en artikkel 'Hvorfor jeg er medlem av NS'.»

b. å ha ført «en iherdig skriftlig propaganda for Nasjonal Samling og tyskerne og mot de lovlige norske myndigheter».

Hele perioden er det altså samtykke til å bli medlem av NS påtalemyndigheten bygger sin sak på.

Som påpekt ovenfor er dette erstatningsrettslig ikke et tilstrekkelig vilkår – her kreves det formelt medlemskap. Vi skal få komme tilbake til dette poeng i del II av vår fremstilling.

Fengslingen ble 22. september forlenget av Sand forhørsrett til 3. november. I forbindelse med fengslingsforlengelsen 22. september avga Hamsun en tilleggserklæring. Kommunikasjonsvanskelighetene var så store at i dette rettsmøtet ble Hamsun forelagt administrators spørsmål skriftlig, under henvisning til siktedes sterke døvhets som vanskeliggjorde eksaminasjonen av ham.

5.3 OVERFØRINGEN TIL VINDEREN PSYKIATRISKE KLINIKK 15. OKTOBER

5.3.1 Bakgrunnen for Riksadvokatens anmodning

I september 1945 foretok distriktslege Magnus Benestad ved Grimstad sykehus en foreløpig vurdering av Hamsun på oppfordring fra statsadvokaten for landssviksaker i Aust-Agder.

Benestad hadde 4. oktober konkludert med at det ikke var noen grunn til å underkaste Hamsun spesialundersøkelse ved psykiater. Statsadvokaten underrettet den 9. oktober riksadvokat Sven Arntzen om utfallet av denne vurderingen. Den kon-

kluderte med at Hamsun verken var eller hadde vært åndssløv eller sinnssyk, og således var fullt ut strafferettslig ansvarlig for sine handlinger.

Riksadvokat Arntzen anmodet likevel ved påtegning av 13. oktober 1945 professor Gabriel Langfeldt om å avgi uttalelse om hvorvidt det var grunn til å underkaste Hamsun judisiell observasjon – etter en telefonsamtale dem imellom dagen før. Man kan bare spekulere over det nærmere innholdet av denne samtalen.

Sommeren 1945 hadde Hamsuns generelle helsetilstand vært god. Etter fengslingen gikk det imidlertid nedover med ham. I en påtegning fra Grimstad politikammer av 23. oktober 1945 stod det følgende: Før fengsling – frisk og rørig. Nå: Påtagelig hvordan han har falt av – ser ut som en olding.

5.3.2 Den foreløpige konklusjon 1. november og fortsatt fengsling

I stedet for å bli observert i Grimstad ble Hamsun flyttet til Vinderen psykiatriske klinikk 15. oktober 1945 for innledende vurdering. Langfeldt konkluderte i sin foreløpige uttalelse av 1. november med at det måtte sies å være tvil om Hamsuns sinnstilstand, og tilrådet at han ble underkastet judisiell observasjon.

Fengslingskjennelsen fra 22. september ble forlenget til 3. november med en heller tvilsom begrunnelse: Man fryktet bevisforspillelse i forbindelse med undersøkelse av i hvilke grad Hamsun var blitt anvendt i Norsk Rikskringkasting under krigen. Det er vanskelig å se hvordan Knut Hamsun på dette tidspunkt kunne forspille bevis som formodentlig befant seg i Rikskringkastingen.

Først 9. november begjærte riksadvokat Arntzen fengslingsfristen forlenget til 12. januar. Knut Hamsun hadde da blitt holdt uhjemlet fengslet i seks dager.

Oslo forhørsrett oppnevnte den 12. november 1945, p

bakgrunn av professor Langfeldts foreløpige uttalelse, ham og overlege Ørnulv Ødegård som sakkyndige for å vurdere Hamsuns mentale tilstand.

5.3.3 De sakkyndiges konklusjon

Undersøkelsen av Hamsun ble vanskeliggjort ved at han var svært tunghørt. Kliniske prøver og observasjoner kunne foretas, men noen dialog med Hamsun var vanskelig. I tillegg til de samtaler legene foretok med hans familie og venner, gikk mye av kommunikasjonen med Hamsun derfor gjennom skriftveksling.

Den rettspsykiatriske vurdering avslørte lite som ikke alt var kjent om Knut Hamsun. Den fremhevet at han var en hukommelsesmessig normal og ellers usedvanlig interessert 86-åring.

Legene fant at Hamsun i betydelig grad hadde fått svekket sin dømmekraft og handlingsevne som følge av de to hjerneblødninger han hadde under krigen. Sammenholdt med den «betydelige svekkelse av omdømmet» de anså hans oversendelse av sin nobelprismedalje til Goebbels i 1943 for å være, konkluderte de derfor 5. februar 1946 slik:

«1) Vi anser ikke Knut Hamsun som sinnsyk og antar ikke at han har vært sinnsyk i tiden før de påklagede handlinger.

2) Vi anser ham som en person med varig svekkede sjelsevner men antar ikke at det er noen aktuell fare for gjentagelse av straffbare handlinger.»²¹

Hamsun ble etter dette utskrevet fra Vinderen til Grimstad som *uhelbredelig* den 11. februar 1946.

5.3.4 Var det riktig å konkludere med at Hamsun hadde varige svekkede sjelsevner?

a. Vikarierende motiver?

I tiden rundt og i alle år etter den rettspsykiatriske konklusjon ble gitt, har det vært stilt spørsmål om konklusjonens berettigelse. Både initiativet til observasjonen og konklusjonen fra de to sakkyndige bærer preg av et ønske om å spare Knut Hamsun.

Johs. Andenæs har i denne forbindelse påpekt:

«At Riksadvokat Sven Arntzen ønsket en løsning der han kunne slippe å straffetiltale Knut Hamsun er for så vidt ikke ukjent.»²²

Marie Hamsun var rasende på professor Langfeldt etter at hennes uttalelser ble forelagt Knut Hamsun under observasjonen, og skrev et opprørt brev til ham hvor hun fordømte ham for å ha fått henne til å utlevere sin mann.²³ Langfeldt svarte fem dager senere og slapp på mange måter katten ut av sekken:

«Mentalobservasjonen var således et ledd i et forsøk på å la ham slippe å bli straffet.»²⁴

Vi er enige med Ingar Sletten Kolloen når han tolker dette utsagnet på følgende måte:

«Slik Langfeldt ordla seg, kunne han vanskelig forstås på annen måte enn følgende: Riksadvokaten hadde vært av den oppfatning at det ikke skulle reises straffesak før han beordret Hamsun inn på Psykiatrisk klinikk for observasjon 14. oktober 1945. Langfeldt hadde vært av samme mening og utstyrte Riksadvokaten med det denne trengte for å frafalle straffesaktiltale: diagnosen varig svekkede sjelsevner.»²⁵

Langfeldt var senere taus vedrørende spørsmålet om det hadde foreligget vikarierende motiver for den rettspsykiatriske erklæring. I en artikkel i Samtiden fra 1958 gir han imidlertid følgende interessante uttalelse:

«Det som er forbausende i Hamsundebatten, er det faktum at Hamsun var alvorlig sjelelig og hjerneorganisk svekket under krigen, ikke er blitt godtatt på bred front, som den eneste mulighet til å få ham rehabilitert. Det er den eneste mulighet for at folk kan slutte opp om Hamsuns 100-års jubileum.»

Det har vært spekulert i om det forelå et «bestillingsverk» så høyt opp i systemet som av statsminister Einar Gerhardsen.²⁶ Grunnlaget for denne teorien er uttalelser fra Gabriel Langfeldts sønn, Knut P. Langfeldt, som hevdet å være i besittelse av et notat utarbeidet av statsadvokat Arntzen etter møte med justisminister Gundersen og statsminister Gerhardsen i desember 1945.²⁷

Dersom Gerhardsen faktisk beordret Knut Hamsuns diagnose, ville dette vært et graverende regelbrudd, uansett om motivasjonen skulle være å redde enten Hamsuns eller Norges prestisje. Gerhardsen benektet selv at tilfellet Hamsun hadde vært noe tema i etterkrigsregjeringene.²⁸ Vi stiller oss skeptiske til disse spekulasjonene, og tar avstand fra konklusjonen. Noe notat med et slikt innhold som påstått er aldri lagt frem.

At avgjørelsen som ble tatt, var en balansekunst, er imidlertid lite tvilsomt. Som uttrykk for dette gjengis en uttalelse fra daværende redaktør i Verdens Gang og sentral hjemmefrontmann Oscar Hasselknippe:

«Dessuten vet jeg positivt, fra min kontakt med de samme myndigheter, at det var godt ment. Jeg var selv ikke i tvil om at riksadvokat Arntzen balanserte på kanten av sin embedsplikt da han gjorde det.»²⁹

b. Det juridiske problem

Handler foretatt av psykotiske er ikke straffbare. Avgjørende for vurderingen av om noen er psykotisk, er et medisinsk anliggende – den rettspsykiatriske diagnose. Det tilligger de juridiske dommere å ta stilling til om diagnosen dekker tidspunktet for de utøvde handlinger; for vurderingen av om noen er strafferettslig tilregnelig, er det sinnstilstanden i gjerningsøyeblikket som er avgjørende.

Selv om retten som oftest vil følge de sakkyndiges konklusjon om den psykiatriske tilstand, er den ikke formelt bundet til det.³⁰

Det har vært reist kritikk mot at de sakkyndige konkluderte uten å gi noe grunnlag for hvilket sammenligningsgrunnlag de benyttet da de konkluderte med at Hamsun hadde varig svekkede sjelsevner:

«Det ville ha vært nyttig om de sakkyndige også hadde forklart hva som er sammenligningsgrunnlaget når de konkluderer med at Hamsun var varig svekket. Han ble, etter hva Langfeldt senere har uttalt, vurdert ikke i forhold til en gjennomsnittsperson, enda mindre i forhold til en vanlig 86-åring, men i forhold til det han hadde vært før (intervju med Langfeldt i Dagbladet 25. september 1978). I forhold til hans tidligere «jefant de sakkyndige ham betydelig svekket. Her er et juridisk poeng, hvor de sakkyndige neppe er på trygg grunn.³¹ Om en intellektuelt og karaktermessig særlig vel utviklet person ved alder og sykdom er blitt vesentlig svekket i forhold til sitt tidligere nivå, bør det vel ikke betraktes som noen strafferettslig unntakstilstand hvis han også i sin reduserte tilstand kommer opp mot normal-målet.»³²

c. Var konklusjonen «varig svekkede sjelsevner» medisinsk forsvarlig?

Vi har som jurister manglende forutsetninger for å bedømme om konklusjonen i den rettspsykiatriske erklæringen mot Hamsun var medisinsk forsvarlig. På dette punktet har vi heller ikke gått dypt inn i problemstillingen. Vi skal likevel få peke på noen forhold som gir grunn til å stille spørsmål ved om de sakkyndige strakk begrepet «varig svekkede sjelsevner» vel langt.

Det er for det første grunn til å minne om konklusjonen den erfarne distriktslegen Magnus Benestad fra Grimstad trakk – før observasjonen ble iverksatt. Statsadvokaten gjengav Benestads oppfatning til Riksadvokaten:

«[...] siktede hverken har vært eller nu er åndssløv eller sinnssyk, slik at han skulle være helt ut strafferettslig ansvarlig for sine handlinger. Distriktslegen mente også at der ikke var grunn til å underkaste siktede specialundersøkelse ved psykiater.»³³

Betegnende er også Christian Gierløffs inntrykk av Hamsun sommeren og høsten 1945. Ved besøk på Landvik gamlehjem fryktet han kanskje det verste etter avisenes mange oppslag om Hamsuns elendige tilstand, men traff ingen slik elendighet:

«Der satt han. Oldingen? Senil, nedbrutt, i oppløsning –? Der satt han i sin gamle maktfullkommenhet! Kraftig, sunn, rank, vel barbert. Oppstrittende militærbart. Snipp og slips – slipsnålen med den orientalske perlen. Gamle, slitte, elegante kler. Der satt han i full kommando og leste i et lite hefte.»³⁴

Det forhold som for folk flest vel hadde størst betydning i vurdering av holdbarheten i den rettspsykiatriske konklusjon, var utgivelsen av Hamsuns siste bok *Paa gjengrodde stier* i 1949.

Knut Hamsun hadde begynt å skrive igjen før den rettspsykiatriske vurdering tok til, og fortsatte både under og etter observasjonen det arbeid han hadde påbegynt våren 1945. Allerede 13. juni 1946 hadde han skrevet 47 manusark, som tilsvarer om lag 30 boksider. Et arbeid som senere skulle bli boken *Paa gjengrodde stier*.

Her fremgår klart Hamsuns eget syn på den «tortur» han selv følte seg utsatt for under mentalobservasjonen. Spørsmålene mange stilte seg, var: Hvordan kunne en person med varig svekkede sjelsevner skrive en slik bok? En bok Hamsun arbeidet med allerede før han ble tatt under observasjon. Hvilken varighet var det tale om når boken ble ferdigstilt etter at Hamsun ble utskrevet fra Vinderen psykiatriske klinikk?

Et innlegg i en avispolemikk mellom forfatteren Sigurd Hoel og Gabriel Langfeldt like etter Hamsuns død i 1952 kan tjene som eksempel på opinionens oppfatning:

«La meg innrømme at jeg ikke var fremsynt. I dag ville jeg ha protestert. Det skyldes dels at jeg i løpet av disse seks årene har lest atskillig mer av professor Langfeldt og dels at jeg har lest Hamsuns siste bok. Den viser tydelig nok at professor Langfeldts undersøkelse ble en tortur for den gamle mannen.

Hvis det inntrykk skulle feste seg at Knut Hamsuns varig svekkede sjelsevner i hvert fall var atskillig bedre enn professor Langfeldts usvekkede, så kunne det lett hos en og annen oppstå en varig svekket tillit til den slags undersøkelser.»³⁵

Avslutningsvis vil vi fremheve ett forhold: I forordet til boken om den rettspsykiatriske erklæring som kom ut i 1978, forkla-

rer Ødegård og Langfeldt om begrepet «varig svekkede sjelsevner» at dette bare betyr at den sjelelige svekkelse ikke kan være av en rent forbigående art. De tar også for seg kritikken om at Hamsuns utgivelse av *Paa gjengrodd stier* undergraver deres konklusjon. Til dette bemerker de at spesielt virkningene av den typen lettere hjerneblødninger Hamsun hadde under krigen, ofte reduseres etter relativt kort tid.

På bakgrunn av denne etterfølgende forklaringen kan det være grunn til å minne om at Knut Hamsun ble utskrevet fra Vinderen psykiatriske klinikk med diagnosen «uhelbredelig». Hvordan stemte dette overens med konklusjonen om en forbigående lidelse?

d. Konklusjon

Oppsummeringsvis er vår konklusjon at den rettspsykiatriske undersøkelsen fremstår som basert på vikarierende motiver, var juridisk feil idet sammenligningsgrunnlaget var galt – og i tillegg generelt medisinsk tvilsom.

5.4 RIKSADVOKATENS ENDELIGE AVGJØRELSE OM HENLEGGELSE

I overensstemmelse med de sakkyndiges konklusjon besluttet Riksadvokaten 18. februar 1946 å unnlate påtale mot Knut Hamsun:

«Etter det resultat de sakkyndige er kommet til, har jeg funnet at intet offentlig hensyn krever at tiltale reises mot siktede som snart er 87 år, og som praktisk talt er døv. Jeg unnlater derfor påtale mot ham med hjemmel i straffeloven § 85, 2. ledd, 1. punktum, for de handlinger han er siktet for.»

Denne avgjørelsen var ingen selvfølge. Andenæs har påpekt at det heller var unntaket at personer med varige svekkede sjelsevner slapp med påtaleunntatelse. Men Hamsun-saken var da heller ingen vanlig sak.³⁶

Ved Riksadvokatens henleggelsesvedtak ble Hamsun fratatt muligheten til å få prøvet det som var viktig for ham, nemlig spørsmålet om straffeskyld. Det foreligger en rekke brev og utsagn fra ham som viser hans forbitrelse over at muligheten til ordinær rettergang ble fratatt ham. Hamsun mente selv – i sin naivitet, må vi kunne tilføye – at han ville blitt frikjent eller nesten frikjent ved en ordinær domstol, men at han etter Riksadvokatens avgjørelse:

*«nu [vil] gaa som en Tufs og en Tull for Resten av mine dager – og allikevel være Landsforæder!»*³⁷

Et interessant poeng i denne forbindelse er at man etter en endring i straffeprosessloven § 85 i 1955 ga den som får en påtaleunntatelse, anledning til å forlange at saken i stedet blir brakt inn for retten – men den adgangen fantes ikke i 1946.

For Riksadvokaten var sikkert dette et vanskelig valg. Andenæs er inne på at han kanskje hadde håpet at resultatet av observasjonen ville blitt at Hamsun ble kjent strafferettslig utilregnelig – det ville løst hans problemer.³⁸

Uansett er det lett å være enig med Andenæs i at det ville vært ryddigere og greiere med en straffesak. Den hadde belyst Hamsuns sak bedre enn en erstatningssak, og i en straffesak hadde ikke diskusjonen av Hamsuns medlemskap fått «noen avgjørende betydning».³⁹

RETTSSAKEN MOT KNUT HAMSUN

6.1 INNLEDNING

6.1.1 Stevningen

Erstatningsdirektoratet tok ut stevning mot Hamsun 16. mai 1946 for Agder lagmannsrett. Begrunnelsen for søksmålet var at Knut Hamsun var medlem av NS. I forhold til den tidligere siktelse ble det gjort en prinsipiell endring: Opprinnelig hadde man lagt til grunn at Knut Hamsun hadde *samtykket* i å bli medlem av NS etter 8. april 1940.

Et slikt samtykke til medlemskap var neppe tilstrekkelig til at erstatningsansvar kunne idømmes. Som gjennomgått i punkt 3.4.1 forutsatte ordlyden i landssvikloven § 25 og landsvikloven § 22 at man var medlem.

Grunnlaget for erstatningskravet var at Knut Hamsun var ført opp i Nasjonal Samlings kartotek som opptatt i partiet ved Eide lokallag 22. desember 1940 med medlemsnummer 26 000.

Erstatningsdirektoratet henviste til Hamsuns egen forklaring under politiavhøret, hvor han hadde innrømmet at han etterhånden «gled inn» i organisasjonen. Videre ble det pekt på at han ved avisartikler offentlig hadde tilkjennegitt at han var medlem av Nasjonal Samling, og at han i en rekke innlegg hadde svekket den norske motstand, forherliget okkupasjonsmakten mv.

6.1.2 Saksforberedelsen

Advokat Christian Stray skrev et tilsvaret til Agder lagmannsrett 1. juni 1946. Dette gjorde han på tross av at han ikke representerte Knut Hamsun. Tilsvaret ble imidlertid selvsagt utferdiget i den hensikt å hjelpe Hamsun, som på dette tidspunktet ikke ville ha noen forsvarer.

I tilsvaret går Christian Stray nesten ikke inn på det avgjørende spørsmål om NS-medlemskap, og dette helt avgjørende spørsmål ble ikke – fra Hamsuns side – underkastet skriftlig saksforberedelse i det hele tatt.

I et fnysende brev av 25. september 1946 (av Hamsun feildatert 1945) frasa Knut Hamsun seg Christian Strays tjenester, og dette medførte at han ikke hadde noen forsvarer helt inntil noen ganske få dager før hovedforhandlingen skulle begynne.

Bakgrunnen for at saken ble anlagt for Agder lagmannsrett – og ikke for Sand herredsrett – var størrelsen på beløpets det var nedlagt påstand om.

Opprinnelig var ordningen den at beløp på over kr 100 000 skulle føres direkte for lagmannsrett. Etter vedtagelsen av landssvikloven i februar 1947 ble imidlertid loven endret på dette punkt. Heretter skulle erstatningssaken fremmes for herreds- og byrett, og den tidligere verdigrense på 100 000 i landsvikanordningen § 24 falt bort. Dette foranlediget et brev fra Agder lagmannsrett til Erstatningsdirektoratet av 27. mars 1947, hvor lagmannretten anmodet om at saken ble overført til Sand herredsrett – noe som ble godtatt.

Berammelse av hovedforhandlingen trakk stadig ut. Kanskje var det et håp hos påtalemyndigheten at saken skulle løse seg selv ved en sterk forverring av Hamsuns helsetilstand eller ved hans død?

En annen konsekvens av utsettelsen var at Knut Hamsun – i motsetning til Marie – skulle dømmes etter landssvikloven, som hadde trådt i kraft i februar 1947 – og ikke etter landssvik-

anordningen. Noen praktisk betydning hadde dette imidlertid ikke.

6.2 BEHANDLINGEN I SAND HERREDSRETT

6.2.1 Hovedforhandlingen

Sigrid Stray overtok saken på svært kort varsel, da Hamsun – endelig – forsto at han var best tjent med å være representert ved advokat.

Hovedforhandlingen fant sted den 16. desember 1947, og varte i kun én dag. Verken Knut Hamsuns forsvarer Sigrid Stray eller påtalemyndigheten førte vitner. Det var utarbeidet et utdrag på 213 sider, hvorav den rettspsykiatriske erklæring utgjorde 84 sider.

En gjennomgang av utdraget viser at det var meget få dokumenter som refererte seg til spørsmålet om medlemskap i NS eller ikke – derimot var de fleste av Hamsuns artikler og utsagn mot den lovlige regjering og artikler om sterk støtte til okkupasjonsmakten inntatt.

Det ble tatt stenografisk referat av forhandlingene, og det er derfor mulig i detalj å vurdere innholdet av partenes anførsler.

Ved en én-dags hovedforhandling sier det seg selv at man ikke hadde anledning til å gå særlig i detalj med hensyn til sakens hovedspørsmål. Aktors og forsvarers prosedyre var imidlertid poengterte, og saken fikk en alminnelig grei belysning.

Som vi skal komme tilbake til nedenfor, innhentet Sigrid Stray en rekke nye forklaringer for Høyesterett, som alle hadde det til felles at de satte spørsmålstegn ved Hamsuns medlemskap. Det hadde utvilsomt vært en fordel om de som hadde skrevet disse erklæringene, var blitt ført som vitner for herredsretten.

Hamsuns egen partsforklaring fortjener en særskilt

kommentar: Denne partsforklaringen har både i forbindelse med avisreferatene fra hovedforhandlingen og i den etterfølgende vurdering stort sett blitt karakterisert i positive ordelag.

Ytre sett er det naturligvis grunn til å være imponert når man tar hensyn til Hamsuns alder, helsetilstand og de helt spesielle omstendighetene. Går man imidlertid nøkternt gjennom innholdet av partsforklaringen, fremstår den som innholdsmessig direkte dårlig. Hamsun farer med harelabb over sakens viktigste spørsmål, spørsmålet om hans medlemskap i NS – som han for øvrig kategorisk dementerer. I tillegg er innlegget bagatelliserende, ansvarsvegrende og har betydelig innslag av patos. Her, som ellers i Hamsuns forfatterskap, kan man forføres av formen. Hamsun tilslører og bortforklarer mer enn han opplyser.

6.2.2 Dommen

Dom ble avsagt 19. desember 1947. Hamsun ble med to mot én stemme (fagdommerens) dømt til å betale en erstatning på kr 425 000, samt saksomkostninger kr 250.

De to legdommerne svarte med andre ord bekreftende på om Hamsun hadde vært medlem av NS. Det ble blant annet lagt vekt på at han sto i partiets kartotek – til tross for at han aldri hadde sendt noen søknad. Flertallet la også vekt på Hamsuns uttalelser på forespørsler fra NS' politiske pressebyrå, hvor han hadde karakterisert seg selv som «Quislings mann».

Videre ble det lagt vekt på at han hadde fylt ut et spørreskjema som skulle tjene som bilag til selve medlemsøknaden, og at han hadde gått med et NS-merke.

Retten la til grunn at Hamsun i desember 1940 var blitt innført som medlem i NS uten eget vitende. Ved senere revisjon av medlemslistene hadde Hamsun blitt forelagt et spørreskjema, som skulle være bilag til selve søknaden om medlemskap.

Hamsun måtte da etter rettens mening – da han fikk tilsendt spørreskjema og fylte dette ut – ha innsett muligheten for at han befant seg i partiets medlemsfortegnelse.

Rettens formann, dommerfullmektig Eide, kom til at det verken var bevist at Hamsun hadde søkt om medlemskap, eller foretatt seg tilstrekkelig til at han kunne anses for å ha samtykket til medlemskap. Det siste alternativet var antagelig ikke tilstrekkelig for å idømme erstatningsansvar, jf. det som over er sagt om ordlyden i landssvikanordningen § 25 og landssvikloven § 22.

Etter dommen i herredsretten flyttet Hamsun hjem til Nørholm. På dette tidspunkt hadde Marie Hamsun begynt soningen på Bredtveit. Etter avsluttet soning flyttet hun til Tore, og reiste først tilbake til Nørholm i 1950. Da hadde ikke ektefellene bodd sammen på Nørholm siden sommeren 1945 – et fem år langt samlivsbrudd.

6.3 SAKEN FOR HØYESTERETT

6.3.1 **Ankene**

Sand herredsretts dom ble påanket til Høyesterett av begge parter. Sigrid Stray tok ut anke til Høyesterett 29. desember 1948. Som ankegrunn anførte hun feilaktig lovanvendelse under henvisning til at:

«de i saken foreliggende bevis berettiger ikke til å gjøre den slutning at Knut Hamsun har vært medlem av NS».

Subsidiært begjærte hun fornyet behandling for Agder lagmannsrett under henvisning til at herredsretten hadde foretatt en gal bevisvurdering med hensyn til Hamsuns medlemskap i NS.

På dette punkt misforsto Stray ankereglene og Høyesteretts kompetanse, vi viser til behandlingen av de prosessuelle regler ovenfor under punkt 3.4.

Fornyhet behandling for lagmannsretten i denne erstatnings-saken var det kort og godt ikke adgang til. Derimot hadde Høyesterett en videre kompetanse enn til kun å prøve lovanvendelsen – Høyesterett kunne også prøve selve bevisvurderingen.

Erstatningsdirektoratet anket også – 8. januar 1948 – under henvisning til at herredsretten hadde utmålt en for lav erstatning.

Under saksforberedelsen for Høyesterett fremla Sigrid Stray flere nye dokumenter som helt klart styrket saken for Knut Hamsun: Alle de nye bilagene var egnet til å så sterk tvil om medlemskapet, noe vi vil gjennomgå i detalj nedenfor.

Kjæremålsutvalget henviste saken til behandling i Høyesterett 20. februar 1948, og Høyesterett behandlet saken 18.–19. juni samme år og avsa dom 23. juni.

Som det fremgår ovenfor, hadde Sigrid Stray bare anket til Høyesterett under henvisning til uriktig lovanvendelse.

De utenrettslige erklæringene som var innhentet, og som ble fremlagt for Høyesterett, refererte seg imidlertid alle sammen til selve bevisvurderingen – som man altså hadde anmodet om en fornyet behandling av for Agder lagmannsrett.

Det fremgår uttrykkelig av Høyesteretts innledende avsnitt i dommen av 23. juni at anken bare gjelder lovanvendelsen. Ikke desto mindre viser en gjennomgang av det stenografiske notatet av Sigrid Strays prosedyreinlegg og en gjennomgang av notatene fra Erstatningsdirektoratets representant, at det var bevisvurderingen som sto sentralt under den muntlige prosedyre.⁴⁰

I Høyesteretts begrunnelse – som er gjengitt nedenfor – fremgår det også at Høyesterett foretok en selvstendig bevis-

vurdering i saken. Dette på tross av at anken, i henhold til Høyesteretts egne premisser, utelukkende refererte seg til uriktig lovanvendelse.

Det kan synes som om Høyesterett uavhengig av presiseringen av at anken kun refererte seg til lovanvendelse, godtok at anken i realiteten også refererte seg til bevisvurderingen. Høyesterett synes å ha behandlet anken som en full anke, som også omfatter bevisvurderingen – formodentlig under henvisning til at Sigrid Stray, riktignok uriktig, hadde bedt om en fornyet behandling for lagmannsrett av bevisvurderingen, fremfor å ha brukt dette som et selvstendig ankegrunnlag.

Dette burde Høyesterett ha gjort oppmerksom på istedenfor å presentere anken – og resultatet – som utelukkende et lovanvendelsesspørsmål.

6.3.2 Høyesteretts dom

Høyesterett konkluderte enstemmig med at Hamsun hadde vært medlem av NS i den alt overveiende delen av okkupasjonstiden. Erstatningen ble nedsatt fra kr 425 000 til kr 325 000, blant annet fordi Hamsuns aksjer i Gyldendal ble satt til en lavere kurs. I tillegg ble Hamsun idømt saksomkostninger for herredsrett og Høyesterett med til sammen kr 500.

Prosedyren er både grundigere og mer omfattende enn prosedyreinnlegget for Sand herredsrett. Stray behandlet tre temaer:

- a. Spørsmålet om Hamsuns medlemskap i NS.
- b. Utmålingen av en eventuell erstatning.
- c. Spørsmålet om erstatning kunne idømmes uten formelt NS-medlemskap.

Ved en gjennomlesning av Sigrid Strays prosedyreinnlegg kan

man muligens innvende at vektleggingen av disse tre spørsmål ikke fikk en helt riktig balanse: Det viktigste spørsmålet – spørsmålet om medlemskap – fikk nok en for liten plass.

Dette er imidlertid en detalj: Argumentasjonen rundt medlemskapet var grundig og lå på et høyt faglig nivå.

Høyesterett viser til herredsrettens begrunnelse og konkluderer med at beviselighetene i saken ikke levnet tvil om at Hamsun reelt hadde vært medlem i alle fall noe mer enn de siste tre år av okkupasjonen.

Når det gjelder den konkrete vurderingen av spørsmålet om medlemskap, uttalte førstevoterende med tilslutning av de fire øvrige dommere:

«Jeg viser for så vidt til det herredsretten har anført, og skal bare kort peke på at Hamsun stod i N.S.' medlemskartotek og hadde medlemsnummer, at han til stadighet bar N.S. merke, at han selv fylte ut, skrev under og sendte inn til partiorganisasjonen et spørreskjema som i sin trykte tekst uttrykkelig angir seg som bilag til søknad om opptakelse i N.S. At han offentlig sa klart fra om at han nå er 'Quislings mann' og endelig at han i forhørsretten den 23. juni 1945 forklarte at han 'etter hånden gled inn i denne sammenslutningen' (N.S.), så han må innrømme at han har ansett seg for å være medlem. Jeg mener også at han allerede fra april 1940 drev en omfattende og intens propaganda for N.S. og tyskerne under forhåning av våre lovlige myndigheter, en propaganda som nøye lå på linje med partiets agitasjon. Hans forhold under okkupasjonen synes i det hele tatt ikke å ha kunnet etterlate rimelig tvil om at medlemskap var etablert.»

Som man ser, er Høyesteretts begrunnelse meget kort – men ikke kortere enn det man finner i tilsvarende saker. Et lite kuriosum er det forhold at dommen ikke er inntatt i Retts-tidende, men bare i Riksadvokatens Meddelelsesblad.

Når man tar hensyn til den nærmest ekstreme interesse rundt dommen mot Hamsun, ville det vært en fordel om Høyesterett hadde gjort seg noe større umake med å gjennomgå saken. Som vi skal komme tilbake til nedenfor, er det en rekke omstendigheter ved de momenter Høyesterett vektlegger, som kunne fortjent en nærmere analyse. I tillegg er det flere vesentlige momenter som Høyesterett har unnlatt å behandle.

Det finnes mange eksempler på at dommer fra Høyesterett er kortfattede, men igjen: Nettopp i Hamsun-saken kunne Høyesterett med fordel vært grundigere i sin argumentasjon. Høyesterett hadde blant annet en klar oppfordring til å gå inn på det nye materiale som Sigrid Stray hadde fremskaffet.

DEL II

EN NÆRMERE
VURDERING AV
HØYESTRETTS DOM

UTGANGSPUNKT

1.1 INNLEDNING

I denne delen skal vi i detalj gjennomgå de momenter Høyesterett vurderte, og som var utslagsgivende for konklusjonen om at Knut Hamsun var medlem av NS.

Høyesterett legger vekt på fem hovedmomenter.

For det første la man vekt på to forhold som hadde tilknytning til Hamsuns egen holdning:

1. Hamsun betegnet seg selv som «Quislings mann».
2. Han bar NS-nål under krigen.

Dernest vektla Høyesterett to momenter som hadde tilknytning til Nasjonal Samling:

3. I partiets kartotek fantes det et medlemskort for Knut Hamsun.
4. Hamsun utfylte også et spørreskjema, som skulle være bilag til søknad om medlemskap.

Videre vektla Høyesterett:

5. Knut Hamsuns generelle politiske oppfatninger og sterke protyske utsagn under krigen.

Før vi behandler disse argumentene i detalj, skal vi imidlertid gjennomgå et viktig rettslig spørsmål som Høyesterett ikke gikk nærmere inn på.

1.2 DET RETTSLIGE SPØRSMÅL

1.2.1 Innledning

Utgangspunktet for en vurdering av spørsmålet om medlemskap må foretas i en tolkning av medlemsbegrepet i landssvikloven § 22. Dette er et helt alminnelig lovtolkningsspørsmål, der man for å fastlegge bestemmelsens nærmere innhold må ta i betraktning lovens ordlyd, dens tilblivelseshistorie og forarbeider, samt det som måtte finnes av juridisk teori og rettspraksis.

Vi har ikke funnet noen antydninger verken i landssviksankordningenes eller landssviklovens forarbeider – eller i de øvrige kilder – som skulle tilsi at medlemskapsbegrepet i landssvikloven atskiller seg fra det medlemskapsbegrep som ellers ble lagt til grunn for politiske partier eller foreninger.

Det oppstår da to spørsmål, ett generelt og ett spesielt. For det første: Hva skal til for å være medlem i et parti eller en forening etter alminnelig foreningsrett? Og for det andre: Er det noe i NS' vedtekter om, eller praksis omkring, medlemskap som skiller disse fra det alminnelige medlemskapsbegrep?

Innledningsvis kan det være grunn til påvise tre forhold: Høyesterett gikk ikke inn på spørsmålet om tolkningen av landssvikloven § 22 eller de kilder som kunne belyse denne. Høyesterett problematiserte heller ikke medlemskapsbegrepet etter *generell* foreningsrett. Endelig vurderte Høyesterett ikke medlemskapsbegrepet eller noen andre av de regler som gjaldt medlemskap i NS *spesielt*.

Det er for oss vanskelig å forstå at Høyesterett kunne behandle spørsmålet om Knut Hamsuns medlemskap uten å vurdere noen av disse forhold.

1.2.2 Hva forutsetter normalt medlemskap etter norsk foreningsrett?

Et medlemskap i en åpen forening er vanligvis betinget for dispositivt utsagn der man aktivt gir uttrykk for å ville slutte seg til foreningen. Eksempler på dette er skriftlig eller muntlig henvendelse om medlemskap, utfylling av søknadsskjema og innbetaling av kontingent.

Foreninger og løse sammenslutninger stiller ut fra forskjellige formål og regler ulike krav til om og hvorledes man kan bli medlem. Foreningsretten er en del av norsk privatrett. I motsetning til sammenslutninger som f.eks. selskaper er foreningers rettsforhold imidlertid i liten grad lovregulert.

I fravær av lovregulering er vedtektene foreningenes sentrale normgrunnlag. Vedtekter kan sammenlignes med en avtale som binder medlemmene overfor hverandre og overfor foreningen.⁴¹ Slike vedtekter kan være skriftlige eller muntlige, og mer eller mindre uttømmende regulere de rettslige problemstillinger som kan oppstå i foreningsforhold.

Det vedtektene er tause om, må vurderes i lys av foreningens formål og foreningspraksis, supplert med alminnelige avtalerettslige betraktninger. Et medlemskap i en forening er en avtale mellom foreningen og hvert enkelt medlem.

Spørsmålet om en person er eller ikke er medlem av en organisasjon, må i fravær av klare vedtektsbestemmelser derfor avgjøres ut fra en analyse av hva som vanligvis skal til for at et medlemskap kan etableres og faktisk er etablert, hvorvidt foreningen oppfatter noen som medlem, og hva slags oppfatning den personen hvis medlemskap man vurderer, selv har av spørs-

målet. Medlemskap kan etableres stilltiende eller som følge av konkludent.⁴²

Etter norsk foreningsrett kreves normalt en søknad, en behandling og prøving av om vilkårene for medlemskap er tilfredsstillende, og en beslutning om å oppta medlemmet. I tillegg til dette kreves som den klare hovedregel en «motytelse» fra medlemmet – innbetaling av kontingent.

Hvor mange av disse vilkår ble tilfredsstillende av Knut Hamsun i forhold til NS? Ingen.

1.3 NÆRMERE OM REGLENE FOR MEDLEMSKAP I NS

NS' vedtekter ble gitt i form av en «lov» fra 1934. Lovens § 3 omhandler medlemskap i partiet. Ordinære medlemmer måtte være over 18 år, og var enten «aktive» eller «almindelige». Noen av medlemspliktene var:

«Alle medlemmer skal være loyalt og trofast med i arbeidet, rette seg etter organisasjonens vedtak og påbud og betale partipenger.

Hvert medlem skal dessuten:

a. utbre kunnskap om partiet,

b. hverve nye medlemmer, og

c. daglig fremme partiets mål hvor det har anledning til det.

Ethvert nyinntegnet medlem må godkjennes som sådant av vedkommende lagfører eventuelt kretsfører.»

Lovens § 4 regulerer innbetaling av kontingent – som skulle betales forskuddsvis – to kroner pr. kalenderår. Konsekvensen av manglende betaling fremgår av siste punktum i paragrafens første ledd:

«Den som ikke betaler partipengene innen 3 – tre – måneder fra forfall, regnes for utmeldt.»

Partiet hadde videre et program og partierklæringer som også var inntatt i den medlemsbok hvert enkelt medlem fikk (Hamsun fikk aldri noen medlemsbok). NS hadde, så vidt vites, utover dette ingen vedtekter eller statutter som ordinære medlemmer ble presentert for.⁴³

Selve fremgangsmåten for å bli medlem fremgikk i organisasjonsinstrukser utgitt av NS' riksorganisasjonssjef til tillitsmenn i partiet. Under overskriften «Hvordan foregår opptakingen?» heter det:

«Søkeren fyller ut søknadsskjema og kontingentskjema og sender disse tjenestevegen til laget sammen med et foto og kr. 3. – i opptaksgebyr.»⁴⁴

Like etter at krigen var over, ga kontorsjef i NS H.R. Blom-Sørensen en lengre redegjørelse med hensyn til oppbyggingen av rikskartoteket for NS og en oppsummering av hva som i praksis krevdes for medlemskap i partiet. For at medlemskap i NS skulle være gyldig etablert, måtte – ifølge Blom-Sørensen – følgende i alle fall foreligge:

1. Søknad om opptagelse i Nasjonal Samling. Søknaden måtte være forsynt med fylkesfører og lagførers anbefaling.
2. Utfylt spørreskjema som var vedlagt som bilag til søknaden.
3. Kontingenterklæring (skjema for angivelse av søkerens inntekt for fastsettelse av kontingentklasse).
4. Fotografi til medlemsboken.⁴⁵

Hvilke av disse formelle kravene oppfylte Knut Hamsun? Bare spørreskjema, jf. punkt 2.

1.4 KONKLUSJON

Oppsummeringsvis må vi foreløpig konkludere med at den generelle gjennomgangen klart peker i retning av at Knut Hamsun ikke var medlem. Høyesteretts konklusjon avviker således fra det som kan utledes av generell foreningsrett og NS' spesielle medlemsvilkår.

KNUT HAMSUNS OPPFATNING

2.1 INNLEDNING

Høyesterett tillegger – med rette – Hamsuns egen oppfatning stor vekt, og vi skal i det følgende gå igjennom de viktigste uttalelser fra Hamsun når det gjelder hans forhold til medlemskap i NS.

Høyesterett vektla at Knut Hamsun klart uttalte at han var «Quislings mann».

Det må imidlertid være klart at man godt kan karakterisere seg som Quislings mann – uten å være partimedlem av NS – på samme måte som man i dag kan si at man er «Lars Sponheims mann» – man blir ikke derved medlem av Venstre.

Når man – som Høyesterett – vektlegger Knut Hamsuns egen holdning, må man se *alle* Knut Hamsuns uttalelser i sammenheng, og man må meget bevisst skille mellom å betegne seg selv som en støttespiller eller sympatisør vis-à-vis en partifører på den ene siden – og medlem av partiførerens partiorganisasjon på den annen side. Dette gjorde ikke Høyesterett.

2.2 HAMSUNS UTTALELSER FØR KRIGEN

Hamsun hadde i norsk offentlighet vært «Quislings mann» helt siden 1936, da han i forbindelse med stortingsvalget dette året undertegnet en flyveseddel hvor det het:

«Jeg har fulgt litt med i Quislings virke helt fra hans tid i Rusland. Den mand har personlig interessert mig som hans politikk intersserer meg nu [...] Jeg har læst litt av ham i de senere år, han er godt rustet, har indre reserve, har råd til å tie til det politiske lurv som har kravlet frem og hoiet mot ham. Hadde jeg ti stemmer skulle han få dem. Hans faste karakter og ubøielige vilje er god å ha for os i denne tid.»

Det er interessant å merke seg at Hamsun selv – på tross av den sterke støtte – ikke var NS-medlem før krigen. I forbindelse med denne flyveseddelen til stortingsvalget i 1936 var han så lite knyttet til NS at han – langt mindre enn å gi ti stemmer – ikke engang avgav den ene stemmen han hadde. Den eneste stemme som ble gitt i Hamsuns valgkrets i 1936, var det Marie Hamsun som var ansvarlig for.

Dette eksempelet er helt illustrerende for Hamsuns holdning: en sterk sympati for Quisling på den ene side – intet formelt medlemskap, ingen stemme eller økonomisk støtte til NS som parti på den annen side.

Som vi skal se videre, er dette et rimelig fast mønster i de påfølgende år.

2.3 ÅRENE 1940–45

2.3.1 Gav Hamsun selv uttrykk for å være NS-medlem?

Høyesterett vektla altså at Hamsun offentlig hadde uttalt at han var «Quislings mann».

Det er hevet over enhver tvil at Hamsun under krigen drev propaganda for Tyskland, og også gjennom artikler i dagspressen gav uttrykk for å være Quislings mann. I tillegg tok han til orde for at Norge burde legge ned våpnene og slutte å kjempe mot okkupasjonsmakten.

Man finner imidlertid ikke et eneste eksempel på at Knut Hamsun gav uttrykk for å være NS-medlem.

Tvert imot – det eneste klare utsagn Hamsun under krigen har om sitt medlemskap, er det han gav til Sjur Fuhr og daværende fylkesfører Krath ved et møte mellom de tre i desember 1941. Sammen med Krath oppsøkte Fuhr Hamsun. Krath uttalte under samtalens løp at han trodde at Hamsun var medlem av NS. Dette benektet både Hamsun og Fuhr – som den gang var fylkesorganisasjonsleder.

Krath uttalte da til Hamsun at han måtte melde seg inn, men Hamsun svarte:

«Nei, det vil jeg ikke, hvorfor skulle jeg det.»

Høsten 1941 henvendte Norsk Artikkeltjeneste seg til Knut og Marie Hamsun og ba dem svare på en enquête. De utsendte spørsmål forelå i flere former. Enten ble man spurt om hvorfor man var medlem, alternativt ble man spurt om hva man mente om Vidkun Quislings linje og partiets oppgaver.

Knut Hamsun besvarte *ikke* enquêten i egenskap av å være partimedlem, men karakteriserte seg selv som Quislings mann – det hadde han vært i mange år – se Ingar Sletten Kolloens biografi mht. nærmere detaljer.

Besvarelsen fra Knut Hamsun ble først presentert under overskriften «Vi har skiftet spor og er på reise i en ny tid og en ny verden». Tre dager senere ble imidlertid Hamsuns svar presentert under den gale overskriften «Hvorfor jeg er medlem av NS».

Antagelig innebar dette en bevisst fordreining av overskriften – dette bekreftes av uttalelser fra Øystein Orre Eskeland, sjefen for Norsk Artikkeltjeneste, som opplyste at Hamsun aldri var blitt bedt om å redegjøre for hvorfor han var medlem av NS i 1941.

Hamsuns besvarelse kan derfor ikke tas til inntekt for at han selv anså seg for å være NS-medlem – verken i 1941 eller senere.

I 1943 sendte NS ut en ny enquête der man ble spurt om hvorfor man var medlem av NS. Denne ble forelagt Knut og Marie Hamsun høsten 1943. Marie Hamsun svarte på enquêten ved å rose NS' program, og hun fremhevet at i 1936 var det én stemme for NS i hennes bygd. Hun påpekte videre at hun 25. september 1940 meldte seg inn i partiet.

Øystein Orre Eskeland forsøkte forgyves å få et svar fra Hamsun på enquêten. Til tross for flere purringer fikk han ikke det. Ikke engang da han forsøkte å få kontakt med Hamsun gjennom sønnen og NS-medlemmet Tore, lyktes Orre Eskeland. Da han julen 1943 spurte Tore om hva han trodde det var som gjorde at faren ikke ville svare på dette enkle spørsmålet, svarte Tore:

«Det kommer vel ganske enkelt av at han ikke er medlem. Han synes vel han er parti godt nok selv.»⁴⁶

Vi har – kort og godt – ikke funnet noen uttalelser fra Knut Hamsun under krigen der han gir uttrykk for å ha vært medlem av NS. De utsagn som finnes, taler tvert imot for at han *ikke* anså seg for å være, og heller ikke var, medlem av NS.

2.3.2 Særlig om bruk av NS-nål

Høyesterett la vekt på at Hamsun «til stadighet bar NS-merket.»

Sigrid Stray mottok et brev forut for hovedforhandlingen i Høyesterett av 30. september 1947 fra Sjur Fuhr. Fuhr gir her nærmere opplysninger om bakgrunnen for at Hamsun mottok medlemsmerke:

Da Krath og Fuhr i desember 1941 oppsøkte Hamsun, festet Fuhr en partinål til Hamsuns jakkeslag – selv om Hamsun på spørsmål klart hadde gitt uttrykk for at han ikke var medlem av NS. Til tross for dette satte Fuhr på ham et merke – i forvisning om at ingen i NS ville ta det ille opp om han i et spesielt tilfelle ga medlemsmerket til et ikke-medlem når det var tale om Hamsun med hans «ry og nasjonale sinnelag».

NS-nålen var uansett noe som Hamsun helt passivt mottok – *samtidig* som han uttrykkelig presiserte at han verken var eller ville være medlem.

Det forhold at han ikke tok nålen av, kan formodentlig tilskrives hans alminnelige sympati med Quisling og NS – noe medlemskap kan partinålen etter vår oppfatning ikke tas til inntekt for.⁴⁷

Man må skille mellom bruk av NS-nål som sympatierklæring og formelt medlemskap.

2.4 HAMSUNS UTTALELSER ETTER KRIGEN

2.4.1 Forklaring til politiet 20. juni 1945

Det er først etter krigen at Hamsun inngående – og i en rekke forskjellige sammenhenger – gjør rede for spørsmålet om han var medlem av NS eller ikke. I politirapporten, opptatt av politikonstabel Finn Christensen 20. juni 1945, står det:

«Han har alltid vært politisk interessert, men aldri deltatt aktivt. Noe bestemt parti har han ikke tilhørt.⁴⁸ Så vidt mistenkte kan huske har han aldri deltatt i noe valg. Mistenkte har aldri

virket noe for NS. De artiklene han skrev har han skrevet for Norge og sønner [...] Han har aldri meldt seg inn i Nasjonal Samling, men blitt ledet denne vei [...] Han har aldri satt seg inn i NS' program og har heller ikke interessert seg for dette. Mistenkte søker ikke å bagatellisere sin forbindelse med NS og tyskerne. Tvert imot ville han ha gått lenger hvis han hadde kunnet, fordi han mente det var til beste for Norge.»

Her er Knut Hamsun krystallklar på at han ikke har vært NS-medlem.

2.4.2 Forklaring til forhørsretten 23. juni 1945

Hamsun ble fremstilt for forhørsretten i Grimstad 23. juni samme år. Rettsboken inneholder en del interessante uttalelser. Innledningsvis i protokollatet fra retten heter det:

«På grunn av siktedes sterke døvhets faller eksaminasjonen overmåte vanskelig.»

Det ble blant annet protokollert:

«Han har aldri meldt seg inn i N.S. men innrømmer at han etterhånden gled inn i denne sammenslutning, så han må innrømme at han har ansett seg for å være medlem.⁴⁹ Han ble engang tilstillet en blankett fra en person ved navn Krath angående innmeldelse, men har aldri undertegnet en slik ansøking. Han har deltatt i et par møter på Bytingsalen, men p.g.a. sin store døvhets har han ikke hatt noe utbytte av de foredrag som ble holdt der.»

Det ser her ut som om Hamsun er blitt stilt et ledende spørsmål og på denne bakgrunn ledes til å innrømme at han har ansett seg for å være medlem. Det kan være grunn til å minne

om at dette står i sterk motstrid til det han sa bare tre dager i forveien.

I henhold til det stenografiske referatet svarte han følgende på spørsmålet om han hadde vært medlem av NS:

«Jeg har aldri meldt meg inn,⁵⁰ men en mann ved navn Sjur Fuhr satte en gang på meg en knapp, og en herr Krath fra Arendal sendte meg et skjema eller hva det nå var. Men jeg har aldri underskrevet det. Jeg gled inn i NS, og syntes også det var mange bra mennesker som hørte til på den linjen [...] Etter sinn og samvittighet hørte jeg til NS, men jeg har egentlig ikke satt meg inn i det.»⁵¹

Her skiller Hamsun mellom formelt medlemskap på den ene siden og hva som var mer personlig «sinn og samvittighet» på den annen.

På videre spørsmål om han hadde regnet seg som medlem av NS, svarte Hamsun:

«Ja, det må jeg si, skjønt jeg ikke har vært stort på møter i Grimstad.»

Igjen ser det ut som om Hamsun har fått et ledende spørsmål.

Videre ble han spurt om han ville stått i partiet (en ledende forutsetning) dersom han hadde visst om tyskernes fremferd mot hans landsmenn – og om han da ville tatt til orde i Fritt Folk:

«Spørsmålet er vidtrekkende. Etter sinn og samvittighet hørte jeg til NS, men jeg har egentlig ikke satt meg inn i det. Men for tre uker siden eller der omkring ble det jo noe annet. Det kan nå se ut som jeg vil bagatellisere min kontakt med NS og tyskerne, men det vil jeg ikke. Jeg står inne for det jeg har gjort, og vil ikke

ha min befatning redusert nedover, som jeg ser enkelte har gjort.»

Spørsmålsstillingen her forutsetter noe som Hamsun har gitt et svært tvetydig svar på – allikevel innrømmer ikke Hamsun medlemskap. Han forsterker inntrykket av at hans tilknytning til NS har hatt form av kontakt og idéfellesskap med partiet, men at han tydeligvis ikke anser seg som medlem.

Hamsun ble forelagt at det stod i politirapporten at han var henrykt over å tjene Tyskland. Hamsun svarte:

«Uttrykket er egentlig galt, men da politiet avhørte meg, var jeg redd for at noen skulle tro at jeg ville redusere mine handlinger. Man er da et mannfolk, og jeg vil ikke på noen måte gjøre noe tilbaketog. Den slags er ikke verdig et mannfolk. Man kan ikke uten videre forandre sin innstilling med sjel og hjerte.»

Av dette fremgår det at Hamsun i frykten for at noen skulle påstå at han ville gjøre et tilbaketog, heller forsterket enn modifiserte sine utsagn.

Denne holdningen må man ha i bakhodet når man vurderer Hamsuns utsagn – både om spørsmål om NS-medlemskap og andre kritiske spørsmål.

2.4.3 Forklaringer i forbindelse med den rettspsykiatriske undersøkelse

Hamsun ble i ulike sammenhenger forelagt spørsmål om sitt NS-medlemskap av de sakkyndige psykiaterne. I sine samtaler med professor Langfeldt gav Hamsun flere ganger uttrykk for at han ikke var medlem på noe tidspunkt – i alle fall ikke slik at han selv noen gang søkte om medlemskap:

«[...] Har aldri skrevet under på søknad om å bli medlem av NS, det er med N.S. som med det at jeg er lutheraner, jeg er

glidd inn i det. En sønn av Fuhr satte et merke på meg, og det gikk jeg med til siste dagen.»⁵²

[...]

«En stakk på meg et merke, noen gav meg et skjema jeg skulle underskrive, jeg har ikke gjort det, jeg ble dradd inn i det, men jeg hørte til der.»⁵³

Lutheranerparallellen må kunne sies å være en ganske betegnende oppsummering av hvordan Knut Hamsuns forhold til NS fremsto for ham: som en del av et interessefellesskap, men uten at det krevdes noen aktiv handling for øvrig. Statskirken blir man som kjent medlem av uten å søke om det, uten å bli særskilt vurdert av organisasjonen og uten å betale kontingent.

På spørsmål om det var på grunn av likegyldighet at han ble «dradd inn i det», svarte Hamsun:

«Jeg mente det var en udmerket måte å komme oss ut av det på. England nektet oss å utbygge våre fosser for at vi skulle kjøpe koks. Vi er germanere, og burde slutte oss sammen til et storgermansk rike. Vi hadde ikke mistet vår selvstendighet ved det, vi hadde jo ikke fått oppgjør fra Tyskland, krigen ble avblåst for vi ikke hadde krefter til å slåss lenger.»⁵⁴

Hamsun identifiserer seg med en idé – ikke med et medlemskap. Han svarer likevel følgende – på nok et ledende spørsmål – om når han kom inn i partiet:

«Fra begynnelsen.⁵⁵ Jeg kjente til han derre Quisling, altså, hadde aldri truffet ham, men jeg stolte litt på ham. Jeg hadde da ikke anelse om at det var noe landsforræderi da jeg skrev de små stubbene, jeg ville bare hjelpe det jeg kunde.»⁵⁶

Hamsuns svar er svært illustrerende. Han har vært Quislings

mann helt siden 1933 og legger uten videre til grunn at hans «partimedlemskap» skriver seg allerede fra dette året – noe som selvfølgelig er kvalifisert uriktig.

Igjen viser uttalelsen hvordan Hamsun ikke skiller mellom det å være tilhenger av Quisling og hans tanker – og det å være medlem av NS.

Dette viser også at Hamsun ikke ble medlem i 1940 eller i 1942 – hans interessefellesskap med partiet har vært det samme helt «fra begynnelsen». Det skjedde ikke noe under krigen som endret hans syn på partiet eller på Quisling – helt siden begynnelsen av 30-årene hadde han det samme forhold til NS. Det skjedde ingen utdyping i form av formelt medlemskap – slik Hamsun tydeligvis så det.

Om Maries medlemskap fortalte han:

«'Hun var ikke særlig ivrig medlem av N.S., tyskerne tok bilen så det var vanskelig å komme på møter.' Hun har aldri forsøkt å påvirke ham inn i N.S.⁵⁷ 'Tjenestepikene kan bevidne at vi aldri forsøkte å påvirke noen.'»⁵⁸

Marie Hamsun var som nevnt en ivrig propagandist og forkjemper for de tanker NS stod for, langt mer aktivt virkende enn Knut Hamsun. Noen påvirkning i forhold til medlemskap fra den kanten hadde det etter Hamsuns oppfatning likevel ikke vært tale om.

Det er her grunn til å påpeke: Marie og Arild meldte seg inn i 1940. Det er på det rene at Knut Hamsun ikke meldte seg inn da. Likevel er det etter Knut Hamsuns uttalelse tydelig at Marie ikke hadde forsøkt å påvirke ham til å bli medlem. Uttalelsen viser uansett at Knut Hamsun ikke anså seg selv for å være medlem – for hva skulle være meningen med å påvirke ham i retning av medlemskap dersom han alt var medlem?

2.4.4 Uttalelser forut for hovedforhandlingen

i Sand herredsrett

I et brev til Sigrid Stray av 25. november 1947 skriver Hamsun:

«Jeg har aldri følt meg som medlem i NS, har aldri meldt meg inn, har aldri hatt medlemsbok. Jeg kom aldri til å sette meg inn i hva NS var for noe. Det var Quisling personlig jeg hadde estime for.»

En ettermiddag i siste halvdel av juni holdt Hamsun «generalprøve» på den forsvarstalen han skulle holde i herredsretten. Prøven fant sted på Sigrid Strays kontor med syv tilstedeværende, blant andre Max Tau og hans kone. I henhold til det stenografiske referatet fra denne talen sa Hamsun:

«Det som altså skal felle meg til jorden, er ene og alene mine artikler i avisene. Det er ingen annen ting som kan overføres på meg. Mitt regnskap er meget enkelt og greit. Jeg har ikke vært medlem av NS,⁵⁹ ikke deltatt i møter, jeg var ikke engang innblandet i svartebørsaffærer, jeg har ikke gitt noe til frontkjempere eller NS [...] Jeg har ikke vært medlem av NS, jeg har prøvet å forstå hva NS er for noe, prøvet å sette meg inn i hva det gikk ut på. Men det ble ikke til noe. Men det kan godt hende at jeg nu og da kan ha skrevet i NS' ånd. Jeg vet ikke, jeg vet ikke hva NS' ånd er. Alt det altså kan ha sivet inn i meg fra aviser jeg leste. Mine artikler stod i avisen for alles øyne. Jeg prøver ikke å redusere dem. Det kan være galt. Jeg står inne for dem nu som før og alltid.»

Den oppfatning Hamsun selv gav uttrykk for, var altså at han hadde stor sympati både for hva NS stod for og – i særdeleshet – for Vidkun Quisling. Han var likevel klar i forhold til at han ikke noen gang hadde vært medlem av NS.

2.4.5 Partsforklaring for Sand herredsrett

Ettersom hans tale forelå i manuskript, gjentok Knut Hamsun for alle praktiske formål det han hadde øvet på i generalprøven:

*«Det som skal felle meg – til jorden – er ene og alene mine artikler i avisene. Det er ingen annen ting som kan overføres på meg. For så vidt er mitt regnskap meget enkelt og greit. Jeg har ikke angitt noen, ikke deltatt i møter, ikke engang vært innblandet i svartebørsaffærer. Jeg har ikke gitt noe til frontkjemperne eller til noe annet NS, som det nå sies at jeg har vært medlem av. Ingenting altså. – Jeg har ikke vært medlem av NS. Jeg har prøvet å forstå hva NS var for noe, jeg har prøvet å sette meg inn i det, men det ble ikke til noe. Men det kan godt være at jeg har skrevet i NS ånd. Jeg vet ikke, for jeg vet ikke hva NS ånd er. Men det kan altså godt hende at jeg har skrevet i NS ånd, at det altså kan ha sivet litt inn i meg fra de aviser jeg leste. I et hvert tilfelle står jo mine artikler der for alles øyne. Jeg prøver ikke å redusere dem, gjøre dem ringere enn de er, det kan være galt nok før. Tvertimot, jeg står inne for dem nå som før, som jeg alltid har gjort.»*⁶⁰

Til forsvar for hvorfor han valgte å skrive artikler til støtte for okkupasjonsmakten, forklarte Hamsun:

«[...] det var ikke galt det jeg satt og skrev. [...] Da jeg skrev var rett. Jeg skal nu forklare det. Hva skrev jeg? Jeg skrev for å hindre at norsk ungdom og manndom opptrådte tosket og utfordret okkupasjonsmakten til ingen verdens nytte, bare til undergang og død for dem selv.»

Hans visjoner gir uttrykk for en mer storgermansk enn parti-fremmede tenkning:

«Vi var forespeilet at Norge skulle få en høy, en fremtredende plass i det storgermanske verdenssamfunn [...] Den tanke tiltalte meg fra begynnelsen av. Den gjorde mer, den begeistret meg, den besatte meg. Jeg vet ikke at jeg var kvitt den noen gang i all denne tid, mens jeg satt der i min ensomhet. Jeg syntes det var en stor tanke for Norge, og jeg synes den dag i dag at det var en stor og god idé for Norge, vel verdt å kjempe for og arbeide for: Norge, et selvstående og selvlysende land borti Europas utkant!»

Hamsun er i sin forsvarstale like klar på det forhold at han ikke er medlem, som han er for sin sympati med det tyske og storgermanske.

2.4.6 Perioden frem til Høyesteretts dom

I et brev til Gierløff 11. juni 1948 forklarer Hamsun hvorfor han ikke meldte seg inn i NS:

«Mit svar på hvorfor jeg er NS er jo bestilt arbeide. Hadde juristerne litt språklig eller litterær sans vilde de se at det er sammenskrevet efter de aviserne jeg læste. Ikke en original linje. Jeg har arbeidet efter det som var min idé for Norge, efter det som var os forespeilet. Og jeg vilde gjøre det igjen.»

Brevet er symptomatisk for Hamsuns uttalelser mellom herredsrettens og Høyesteretts dom: Det finnes ingen uttalelser som med noen rimelighet kan tas til inntekt for hans medlemskap i NS.

Til dette kan man selvfølgelig innvende at Hamsun på dette tidspunkt tilpasset sin forklaring – han visste nå hvor avgjørende dette var for erstatningsansvar. Dette rimer imidlertid ikke med Hamsuns holdning med hensyn til å påta seg ansvar for det han hadde sagt og skrevet. Det er et helt gjennomgående trekk ved Hamsuns forklaringer at han ikke trakk til-

bake så mye som et komma med hensyn til sin støtte til Quisling som nasjonens fører og til den tyske okkupasjonsmakt.

2.4.7 Oppsummering av Hamsuns oppfatning

Når man prøver å foreta en totalvurdering av Hamsuns egen oppfatning av om han selv anså seg som medlem av Nasjonal Samling, må man – som nevnt – skille mellom hans tilslutning til Quisling som person og til NS som parti.

Til tider skiller ikke Hamsun disse spørsmålene klart fra hverandre, og det er – på bakgrunn av det som er gjennomgått over – forståelig. Når han blir klar over at denne grensen rettslig sett er avgjørende, er han krystallklar med hensyn til at han ikke har vært medlem.

Ved den endelige vurderingen må man også ta hensyn til at det ikke ligger i Hamsuns natur å ville lyve på dette sentrale punktet. Hans oppførsel for øvrig bærer ikke preg av at han tar avstand fra sine handlinger – snarere tvert imot. Han er livredd for å bli beskyldt for ikke å stå ved det han har gjort.

Konklusjonen må være at Hamsun selv ikke anså seg som medlem av NS. Høyesteretts første argument for at han var NS-medlem – det forhold at han omtalte seg som Quislings mann – holder ikke, verken isolert sett eller som en del av en kumulativ vurdering. Høyesteretts drøftelse av Hamsuns eget syn på spørsmål om sitt forhold til NS er i det hele tatt oppsiktsvekkende summarisk og overflatisk. I den grad man skal bruke Hamsuns egen oppfatning som et argument – og det er unektelig relevant – trekker det klart i retning av at han *ikke* var medlem.

NASJONAL SAMLINGS OPPFATNING

3.1 INNLEDNING

La oss nå vurdere spørsmålet medlemskap fra «medkontrahentens» side. Mente Nasjonal Samling at Knut Hamsun var medlem?

Dette har to sider: Det ene er av formell karakter og refererer seg til spørsmål om medlemskort og medlemsnummer – et moment Høyesterett tiller stor vekt. Det andre er det subjektive: Hva var *oppfatningen* av Hamsuns medlemskap i de NS-kretser som var ansvarlig for medlemskap?

3.2 NÆRMERE OM KARTOTEKKORT OG MEDLEMSNUMMER

Spørsmålet om Hamsuns medlemskort og medlemsnummer er vanskelig.

Reglene om medlemskap i NS er i seg selv en komplisert materie. Partiet hadde som nevnt over ikke uttømmende vedtekter som regulerte medlemsspørsmål i større detalj enn det som er gjengitt fra partiloven § 3. Ut fra en foreningsrettslig synsvinkel må spørsmålet om medlemskap da løses ut fra praksis og en vurdering av avtalerettslige prinsipper – herunder om

NS anså Hamsun for å være medlem.

H.R. Blom-Sørensen, som var kontorsjef ved NS' medlemskontor i Riksledelsen fra 20. april 1942 til kapitulasjonen 7. mai 1945, tilskrev etter eget tiltak Sigrid Stray etter Sands herredsretts dom og ga henne nærmere opplysninger om kartotekføring og praksis rundt medlemskap.

Bakgrunnen for Blom-Sørensens utspill var at han reagerte på at herredsretten hadde konkludert med at Hamsun var medlem av NS – noe han etter kontorsjefens mening definitivt ikke var.

Vi kommer tilbake til dette nedenfor i forbindelse med de mislykkede purringer som ble foretatt for å få brakt Hamsuns medlemskap i orden i 1942. I denne forbindelse skal kun gengis Blom-Sørensens uttalelse med hensyn til hvilke feil som NS-kartoteket var beheftet med:

«Jeg vil i denne forbindelse først redegjøre for en del uregelmessigheter ved NS-kartotekene.»

Blom-Sørensen redegjorde i sin rapport for oppbyggingen av rikskartoteket for NS og for hva som i praksis krevdes for medlemskap.

Et potensielt medlem ble ikke kartotekført før søknaden ble sendt NS i utfylt stand. Av de fire vilkår som var nødvendig for medlemskap – som gjennomgått ovenfor under punkt 1.3 – hadde Hamsun bare fylt ut spørreskjema, som kun var et bilag til søknaden om opptagelse i NS, og som alene ikke hadde noen betydning for grunnlag for medlemskap.

Ut fra en rent formell betraktning var således vilkårene for Hamsuns medlemskap ikke til stede. Det er verdt å merke seg at Hamsun heller ikke gjorde det som i alle foreningsforhold er en selvfølge, nemlig å betale kontingent.

Allerede før Blom-Sørensen ble sjef for medlemskapskonto-

ret 20. april 1942, sendte han ut oppfordringer til fylkeslagene om å bringe en del sympatisørers formelle forhold til partiet i orden. En av disse sympatisørene var Knut Hamsun. Blom-Sørensen hadde hørt at Hamsun var medlem, men kom i tvil etter å ha funnet et svært mangelfullt utfylt kartotekkort, der det verken var innmeldelsesdato, medlemsnummer, fødested, fødselsår eller dato. Han fant heller ingen søknad.

I Riksarkivet finnes det kopi av to originale medlemskort for Knut Hamsun – innmeldingsdato på begge kort er 22. desember 1940 – Knut Hamsuns medlemsnummer er oppgitt til 26 000.

Det er muligens slik at noen fylkeslag – i hvert fall i enkelte perioder – fikk egne nummerserier til bruk ved innmeldelse. Hvilket nummer en nyanmeldt fikk, ville da avhenge av hvilket lokallag det var tale om. Det synes også som om ikke alle lag brukte numrene i streng rekkefølge.

For ytterligere å komplisere ettersporingen av medlemskap via medlemsnummer ble det foretatt en omlegging til ny kartotekordning fra 1. februar 1941.

Kartotekkortene har en utforming med påtegnede internreferanser som gjør det sannsynlig at kortene først ble skrevet i 1942, muligens høsten 1942. Hamsun kan da ikke ha meldt seg inn og fått disse kortene i 1940. Han kan for øvrig heller ikke ha blitt medlem av Eide lokallag av NS i 1940, da dette lokallaget først ble etablert i 1941.

Hamsun må kort og godt ha vært ført opp som medlem uten noen foranledning fra hans side.

Disse opplysningene – som var nye for Høyesterett – sier noe om påliteligheten av at Knut Hamsun sto i medlemsregisteret. Det er rimelig å tro at kartotekkortet fra 1942 bygget på et tidligere kartotekkort, som var uriktig. Hadde man *ikke* hatt dette tidligere kartotekkortet, er det et åpent spørsmål om man ville opprettet et nytt kartotekkort i 1942. Dette har formod-

ningen mot seg, da man i 1942 kun hadde et bilag til et søknadsskjema om medlemskap fra Hamsun å forholde seg til.

Omstendigheten omkring disse forhold er, som vi har vært inne på, uklare. Det må imidlertid være grunnlag for å hevde at det er en nærliggende mulighet for at Hamsuns oppføring i kartoteket kort og godt berodde på en feil. Det virker under enhver omstendighet vesentlig for lettvint når Høyesterett utelukkende peker på:

«At Hamsun sto i NS-kartotek og hadde medlemsnummer.»

Går man detaljert til verks, er forholdet snarere det motsatte: Mye peker på at medlemskortet fra 1942 berodde på en feil eller misforståelse.

Det var også oppfatningen til Blom-Sørensen, jf. nedenfor.

De store usikkerhetene som hersker vedrørende opprettelsen og innholdet av kartotekkortet, er av en slik karakter at dette dokumentet fremstår som et særdeles spinkelt grunnlag for – både isolert og samlet sett – å etablere et medlemskap.

Forholdet er vel snarere at omstendighetene er så uklare og dokumentasjonen så mangelfull at det er rimelig å ta dokumentbevisene til inntekt for at Hamsun *ikke* var medlem.

Denne faktiske usikkerheten har en viktig side mot bevisbyrdereglene, jf. nedenfor under punkt 5.2. Det er Erstatningsdirektoratet – ikke Hamsun – som skal bære risikoen for faktisk tvil.

3.3 SÆRLIG OM BETYDNINGEN AV HAMSUNS UTFYLTE SPØRRESKJEMA

Høyesterett vektlegger at Hamsun selv fylte ut, skrev under og sendte inn til partiorganisasjonen et spørreskjema som i sin

trykte tekst uttrykkelig angir seg som bilag til søknad om opp-tagelse i NS.

I personlig samtale med Sigrid Stray umiddelbart etter avsi-gelsen av Høyesteretts dom ble hun fortalt av dommer Thrap at dette momentet ble tillagt særlig vekt. Også her er det imid-lertid nødvendig å utfylle faktum.

I et brev fra Sjur Fuhr til Sigrid Stray står det at fylkesfører Krath i desember 1941 – etter at Hamsun hadde benektet medlemskap i NS – uttalte at han:

*«i allfall ville sende noen skjemaer til Hamsun.»*⁶¹

Formodentlig er spørreskjemaet et av disse. Spørreskjemaet har et punkt D, hvor det ble spurt:

«Har De tidligere vært medlem av Nasjonal Samling? Hvis ja, når innmeldt?»

Hamsun svarte: «Har ikke vært innmeldt, men jeg har tilhørt Quislings parti.» Igjen ser vi identifikasjonen med Quisling – i motsetning til innmeldelse i NS. Det er ingen tvil om at spør-reskjemaet er utfylt av Hamsun selv, men en annen har føyd til: «Nørholm 15. januar 1942». Det samme gjelder fylkesførers anmerkning på skjemaet: «Anbefales 10.3.1942.»

Hamsun skrev etter krigen til Stray at han ble forevist skje-maet, og han legger til:

*«Jeg så da det var ufuldstendig utfylt, men jeg hadde sjasket det fra mig og sat mit navn under [...] og siden glemt det».*⁶²

12. desember 1947 utdypet han dette og opplyste at opplys-ningene i medlemsskjema om at han hadde tilhørt Quislings parti, ikke hadde noen sammenheng med at han i ti år hadde

holdt Vidkun Quisling opp som Norges redningsmann. Hans forklaring var nå at uttalelsene:

«refererer sig til den gang det var valg på Quisling, da Tore gikk og var listebærer.»

Denne begrunnelsen bærer et preg av etterfølgende legitimering. Quisling var hele tiden Hamsuns mann, men Hamsun skilte – som antatt ovenfor – mellom Quisling på den ene siden og innmeldelse i NS på den annen side. Uttalelsen kan ikke forstås på annen måte enn at når han sier at han har tilhørt Quislings part, stiller han dette i *motsetning* til medlemskap i NS.

Også på dette punkt gir Blom-Sørensen verdifulle tilleggsopplysninger i sitt brev til Sigrid Stray:

«I Rikskartotekene fant jeg riktignok et kartotekkort med Hamsuns navn. Dette kortet var imidlertid svært mangelfullt, uten angivelse av innmeldingsdato, medlemsnummer, fødested, fødselsår og dato. Det fantes intet dokument (søknad) som viste at Hamsun hadde søkt eller ønsket medlemskap. I løpet av sommeren 1942 skrev jeg til flere fylkesorganisasjoner etter søknader for flere personer, som sto i kartoteket, men manglet de nødvendige papirer for å være medlemmer. Jeg tror også jeg etterlyste Hamsuns søknad i samme forbindelse. Utpå høsten 1942 mottok jeg fra fylkesorganisasjonen Hamsuns spørreskjema, men ikke søknad om opptagelse i NS eller fotografi til medlemsbok, sammen med en del ordinære søknader og spørreskjemaer. Jeg husker at bl.a. Hamsun på sitt spørreskjema under 'særlige opplysninger' hadde anført at han hadde sympatisert med NS fra flere år tilbake. Det hadde vært naturlig å tro, at hvis han hadde vært medlem så ville han anført dette samt innmeldingsdatoen her. Spørreskjemaet var så vidt jeg husker forsynt med fylkesførerens påtegning.»⁶³

Spørreskjemaet i seg selv spilte uansett ingen rolle for parti-medlemskapet. Nasjonal Samling anså – med rette – dette bare for å være kun ett av flere nødvendige dokumenter og en eventuell forberedende handling til medlemskap.

Og igjen: Tvil med hensyn til de faktiske omstendigheter rundt spørreskjemaet skal Erstatningsdirektoratet bære risikoen for – ikke Hamsun, jf. nedenfor under punkt 5.2.

3.4 PURRINGER PÅ MEDLEMSKAP HØSTEN 1943

Sjefen for medlemskapskontoret, Blom-Sørensen, purret gjentatte ganger på at Hamsuns medlemskap skulle bringes i orden. I brev fra Blom-Sørensen til Sigrid Stray av 31. januar 1948 heter det:

«Jeg har [...] gjort flere henvendelser til fylkesorganisasjonen med anmodning om å få tilsendt de nødvendige papirer for å få brakt medlemskapet i orden. Imidlertid mottok jeg aldri noen søknad fra Hamsun. Han ble derfor heller ikke innført i nummerkartoteket – grønt kort med rød diagonalstrek og stemplet medlemsnummer. Dette kartoteket var grunnlaget for den virkelige medlemsmasse og kun de som sto her har fått utferdiget medlemsbok.»⁶⁴

Det faller på sin egen urimelighet at Blom-Sørensen skal ha purret på å få Knut Hamsuns papirer i orden høsten 1942 dersom Hamsun hadde vært medlem på dette tidspunkt, slik Høyesterett legger til grunn.

Medlemskapet ble verken brakt i orden i annet halvår i 1942 eller senere. Dette er ytterligere et sterkt indisium på at Høyesteretts konklusjon er uriktig.

3.5 NS-ENQUÊTEN I 1943

Hamsun ble i 1943 – som nevnt ovenfor under punkt 2.3.1 – forelagt en enquête der det uttrykkelig ble spurt om hvorfor han var medlem i NS.

Vi minner om at da Øystein Orre Eskeland julen 1943 spurte Tore om hva han trodde det var som gjorde at faren ikke bare ville svare på det enkle spørsmålet om medlemskap, avviste Tore at hans far var medlem – han var parti godt nok selv.

Det er derfor vår konklusjon at så sent som ved utløpet av 1943 var det ikke skjedd noe med Hamsuns medlemskap, og at de sentrale tillitsvalgte i NS – med rette – oppfattet Hamsun som et ikke-medlem.

3.6 ANDRE MOMENTER

Det hører også med i totalvurderingen at hvis Hamsun hadde blitt medlem av NS – i henhold til NS' egen oppfatning – ville partiet med sikkerhet slått dette stort opp. Om dette har Blom-Sørensen uttalt:

*«Da Hamsun fra før var en kjendt og ansett person og dessuten sympatiserte med NS, var det fra partiets side meget ønskelig å få ham som medlem [...]»*⁶⁵

Et formelt medlemskap fra Knut Hamsun ville åpenbart vært en propagandaseier av dimensjoner for partiet. Det er da helt påfallende at NS som organisasjon aldri profilerte Hamsun som NS-medlem i perioden 1942–1945. Dette sannsynliggjør at NS selv ikke la noen vekt verken på kartotekkort eller medlemsregister.

3.7 OPPFATNINGENE HOS NS' MEDLEMMER

Det er på det rene at en rekke medlemmer og tillitsmenn tok det for gitt at Hamsun var medlem. De har imidlertid alle det til felles at ingen av dem hadde hørt dette fra Hamsuns munn eller sett noen nærmere dokumentasjon av dette.

Som det fremgår av Sjur Fuhrs brev av 30. desember 1947 til Sigrid Stray, trodde fylkesfører Krath at Hamsun var medlem.

At han ikke var medlem på dette tidspunktet, bekrefter ikke bare Sjur Fuhr i samtalen direkte med Hamsun og Krath – det legges også til grunn av Høyesterett.

Ser man på situasjonen i 1942, blir bildet om mulig enda mer kaotisk. Det fremgår av politidokumentene at Eljakim Johnsen på partiets fylkeskontor i Arendal mente å huske at Hamsun fikk medlemsbok i 1942 – hvilket han med overveiende sannsynlighet ikke fikk.

Tellef Rettestøl, som var lagfører i Eide i perioden 1941–1943, opplyste at Hamsun ikke hadde meldt seg inn i hans tid – derimot sto han oppført som medlem da han tiltrådte i 1941, jf. det som er sagt ovenfor med hensyn til Hamsuns medlemskort fra 1940 – som altså berodde på en misforståelse.

Distriktslege C.B. Smith – som var kretsfører i Grimstad – opplyser at innmeldinger skulle ha passert ham, men at han ikke hadde fått noen innmelding fra Hamsun.

Den viktigste forklaring fra 1942 og senere er naturligvis Blom-Sørensens, som er gjengitt ovenfor. Blom-Sørensen var kontorsjef for NS' medlemskontor og satt helt sentralt i NS-organisasjonen. Hans bestemte oppfatning om at Knut Hamsun ikke var medlem, og hans argumentasjon i forbindelse med de purringer og de utspill han foretok for å få brakt medlemskapet i orden, er selvfølgelig sentrale.

I brev fremlagt av Sigrid Stray for Høyesterett skrev Ernst Løvaas 15. april til Stray at man ikke fant å kunne bruke Hamsun i den enquête som i 1943 utelukkende omfattet partimedlemmer. Også Løvaas var således av den overbevisning at Hamsun ikke var partimedlem.

Fra 1943 har vi også – jf. ovenfor – Øystein Orre Eskelands referat av samtalen med Tore Hamsun, som i forbindelse med etterlysning av svar på enquêten, begrunnet den manglende reaksjon med at det kom ganske enkelt av at Hamsun ikke var medlem: «Han synes vel han er parti godt nok selv».

Det er også andre vitneforklaringer, men de er helt perifere og meget usikre.

3.8 KONKLUSJON

Konklusjonen er at NS ikke anså medlemskap for etablert – på tross av at man selvfølgelig var kjent med de momenter som Høyesterett la stor vekt på.

Nå er selvsagt dette ikke avgjørende for den rettslige vurderingen av hva som ligger i medlemsbegrepet i landssvikloven, men det er likevel klart at partenes oppfatning må tillegges stor betydning – spesielt i en situasjon hvor det ikke engang forelå en medlemssøknad, og denne var blitt purret på gjentatte ganger.

PROPAGANDA FOR NS SOM ARGUMENT FOR MEDLEMSKAP

Det siste Høyesterett vektla, var Hamsuns omfattende og intense propaganda for NS og tyskerne. Om dette faktiske forhold kan det ikke være noen tvil.

Førstvoterende fremholdt:

«[...] allerede fra april 1940 drev en omfattende og intens propaganda for N.S. og tyskerne under forhåning av våre lovlige myndigheter, en propaganda som lå nøye på linje med partiets agitasjon.»

Agitasjonen er av herredsretten eksemplifisert ved at Hamsun i:

«[...] et åpent brev til 'Nationen' s redaktør, datert 23. april 1940 og inntatt i 'Fritt Folk' den 1. mai 1940 under overskriften 'Regjeringen Nygaardsvold' gjør [...] front mot den norske regjering og den mobilisering som da pågikk. Han skriver bl.a.: 'Den gav Ordre til Mobilisering og rømte. Den visste at vi ikke hadde noget å berge oss med overfor nogen, men den gav ordre til Mobilisering og rømte.'»

Hamsuns avisartikler representerte grovt landsforræderi. Men det kan vanskelig sies at disse har betydning for spørsmålet om

medlemskap. Som nevnt ovenfor kan man fullt ut identifisere seg med et partis ideer og program og standpunkter – medlem blir man imidlertid ikke.

Momentet vedrørende meningsfellesskap kan egentlig snus: Når Hamsun *på tross av* dette meningsfellesskapet ikke meldte seg inn – og uten å følge flere konkrete oppfordringer – peker dette på hans motvilje mot medlemskap.

Det er for øvrig viktig å merke seg at det verken i landssvikloven eller juridisk teori antas at denne formen for meningsfellesskap kan gi grunnlag for en helhetsvurdering som kan statuere medlemskap.

DEN ENDELIGE VURDERING AV MEDLEMSKAPSSPØRSMÅLET

5.1 EN KUMULATIV VURDERING?

Høyesterett kom – ut fra en totalvurdering – til at Hamsun var medlem.

En slik konklusjon forutsetter at medlemskap etter medlemsbegrepet i landssvikloven kan være et resultat av en slik totalvurdering.

Denne tolkningen er langt fra uproblematisk. Verken i landssvikanordningens eller landssviklovens motiver, eller i juridisk teori, har man noen anvisning på adgang til en slik kumulativ vurdering. Det opereres bare med et ordinært «medlemskap» – ikke et medlemskap uten medlemssøknad, uten noen godkjennelsesprosedyre som fører til et endelig medlemskap, og uten medlemsbok og betaling av kontingent.

En medlemskap basert på en kumulativ betraktning synes også vanskelig å forene med alminnelig norsk foreningsrett. Som påvist i del I er det også slik at både landssvikanordningen og landssvikloven representerer straffebestemmelser, som man i utgangspunktet skal være varsom med å tolke utvidende.

5.2 TVIL OM FAKTUM

– BEVISBYRDE OG BEVISKRAV

Hvis vi allikevel – for argumentasjonens skyld – forutsetter at man kan etablere medlemskap ut fra en slik totalvurdering, oppstår spørsmålet om hvordan man skal forholde seg med hensyn til tvil om faktum, særlig med hensyn til spørsmålet om medlemskort, omstendighetene omkring partinålen og bilaget til søknadsskjemaet. Hvem skal bære risikoen for tvil om faktum?

Som gjennomgått i del I, punkt 3.5.3 ovenfor, representerer landssvikanordningen og landssvikloven straffebestemmelser, slik at straffeprosessens – eller i alle fall kvalifiserte – bevisbyrdereregler kom til anvendelse. I tillegg måtte de strafferettslige beviskrav tilfredstilles. Dette innebar at enhver rimelig tvil om faktum skulle kommet Hamsun til gode.

Høyesterett synes – indirekte – å være inne på det samme når retten uttaler at medlemskapet er «klart» og at det «ikke er rimelig tvil».

Her er det grunnlag for å sette spørsmålstegn ved to sentral forhold vedrørende Høyesteretts dom:

For det første er det en rekke omstendigheter Høyesterett legger til grunn, som ikke fremstår som faktisk avklart, og som Hamsun de facto er blitt pålagt bevisbyrden for.

For det annet er det svært vanskelig å se at Høyesterett i praksis har lagt kvalifiserte beviskravsregler til grunn, slik at Hamsun fikk nyte godt av enhver rimelig tvil.

5.3 KONKLUSJON

Vår konklusjon er at Hamsun ikke var medlem av Nasjonal Samling, og at han skulle vært frifunnet for erstatningskravet. Oppsummeringsvis er det grunn til å peke på:

1. På tross av at Høyesterett tar utgangspunkt i at Sigrid Strays anke var en lovanvendelsesanke, går Høyesterett – uten noen forklarende bemerkninger – dypt inn i selve bevisvurderingen.
2. Det fremstår som tvilsomt om Høyesterett reelt sett praktiserte de bevisbyrderegler som fremgår av premissene. Hamsun skulle i større grad hatt fordel av bevistvil med hensyn til noen av sakens nøkkeldokumenter, jf. nedenfor under punkt 6.
3. Høyesterett kunne med fordel ha diskutert medlemsbegrepet i landssvikloven i sterkere tilknytning til lovens motiver, alminnelig foreningsrett og NS' statutter.
4. Argumentet om at Hamsun fremsto som Quislings mann under krigen, er neppe noe sterkt moment for NS-medlemskap. Ser man Hamsuns uttalelser under krigen under ett, fremstår det som rimelig klart at han ikke selv anså seg som medlem.
5. Høyesterett har ikke behandlet de spesielle omstendigheter som lå forut for Hamsuns bruk av NS-nål.
6. Spørsmålene om medlemskartoteket og spørreskjema er faktisk sett uklare. Høyesterett har neppe i denne forbindelse lagt tilstrekkelig vekt på å la rimelig tvil slå ut i Hamsuns favør, jf. ovenfor under punkt 2.
7. Hamsuns sterke pro-nazistiske og pro-tyske uttalelser er ikke av stor betydning når man skal drøfte et formelt parti-medlemskap.

TILLEGGSSPØRSMÅLET

– ERSTATNINGSUTMÅLINGEN

6.1 INNLEDNING

Høyesterett konkluderte med at Knut Hamsun var medlem, og måtte da vurdere hvilken erstatning som skulle utmåles. Vi skal knytte noen kommentarer til erstatningsutmålingen.

Vi har under del 1 gjort rede for de bestemmelsene i landssvikanordningen og landssvikloven som regulerte spørsmålet om erstatning, og de kriteriene som i denne forbindelse ble lagt til grunn som elementer ved utmålingsvurderingen.

6.2 STATUS VED KRIGSUTBRUDET I 1940

Knut Hamsun var svært velstående i 1940. Han hadde i de foregående år vært meget generøs, og han hadde gitt gaver på flere hundre tusener, som han tilbød Sigrid Stray en nærmere spesifikasjon over etter krigen. Hans hovedaktivum var utvilsomt hans 200 aksjer i Gyldendal, som representerte en eierandel på 20 prosent. Denne eierandelen hadde Hamsun hatt siden hjemkjøpet av Gyldendal i 1925. Det er helt på det rene at uten Hamsuns medvirkning ville det ikke blitt noe hjemkjøp.

Gården Nørholm var gjeldfri. Den var i 1918 kjøpt for

kr 200 000, og Hamsun hadde nedlagt betydelige summer i oppgradering av gården.

I tillegg var hans forfatterrettigheter verdt betydelige summer – ikke minst på grunn av meget høye royaltynntekter fra utlandet.

6.3 SKIFTET MED BARNA 3. JUNI 1941

I 1941 var Hamsun trett av å ta seg av gården og pengehusholdningen. Han tenkte at forholdene i familien ville bedre seg om han overførte aktivaene til ektefelle og barn og lot Marie Hamsun overta stellet med gården.

Det fremgår i utdraget for herredsretten at Hamsun overførte halvparten av sine Gyldendal-aksjer med 25 aksjer til hver av de fire fellesbarna.⁶⁶ De siste 100 aksjene skulle Marie Hamsun ha. Ingen skulle ha fri rådighet over aksjene – de skulle gis en påtegning om at de ikke skulle kunne selges eller pantsettes utenom familien.

Også inntektene av forfatterrettighetene ville Hamsun kvitte seg med. Marie skulle motta 1/3. Selv skulle Hamsun ha så meget som svarte til det årlige utbyttet av 25 Gyldendal-aksjer. Resten skulle fordeles med 1/5 på ham selv og de fire barna. I tillegg opprettet han et testament hvor han ga nærmere bestemmelser om bl.a. råderett og forfatterrettigheter etter sin død.⁶⁷

6.4 REVERSERINGEN I 1943

Hamsun ombestemte seg i 1943. Sigrid Stray gir en nærmere redegjørelse for hvordan skiftet ble reversert i forholdet til Marie. Det Marie hadde mottatt, ble i sin helhet tilbakeført Knut. Marie samtykket i dette.⁶⁸

Overføring av de 100 Gyldendal-aksjene til barna ble imidlertid ikke reversert.

6.5 STATUS VED KRIGENS SLUTT OG DE NÆRMERE VERDSETTELSE

Marie Hamsun hadde ingen formue ved krigens slutt. Hun hadde ikke brakt noe inn i boet, og hadde således intet som eventuelle kreditorer kunne ta utlegg i. Hele felleseiet tilhørte således Knut Hamsuns rådighetsdel, og hans kreditorer kunne ta utlegg i *hele* formuen.

I forbindelse med erstatningssaken mot Knut Hamsun ble det foretatt flere verdsettelse av Erstatningsdirektoratets representant for Aust-Agder, overrettssakfører J. Bugge Danielsen.

I den første oversikten av 3. oktober 1945 er det oppført aktiva med kr 700 000 og passiva med kr 25 000.⁶⁹ Nørholm er oppført med kr 100 000. J. Bugge Danielsen legger til grunn at man skulle slå en strek over skiftet med barna i 1941 og oppførte som en følge av dette 200 – ikke 100 – aksjer i Gyldendal til ligningskurs 1800, med andre ord kr 360 000. Med tillegg av verdien av besetning, redskaper, bankinnskudd, tilgodehavende hos Gyldendal og forfatterrettigheter (med kr 50 000) ble sluttsummen, som nevnt ovenfor, kr 700 000.

Den neste verdsettelse fra J. Bugge Danielsens side, også inntatt i utdraget for Sand herredsrett, er datert 16. november 1945.⁷⁰

Nå er verdien av Nørholm økt med kr 25 000 til kr 125 000 – for øvrig er det bare mindre justeringer.

Den siste oppstillingen fra Bugge Danielsens side er datert 5. desember 1947.⁷¹ Nørholm har økt ytterligere kr 25 000 i verdi til kr 150 000.

Aksjene i Gyldendal er nå satt til en ligningskurs på 250,

med andre kr 500 000 for samtlige 200. Verdien av forfatterrettighetene er redusert til kr 25 000. Total bruttoformue utgjør snaue kr 800 000, og nettoformuen oppgis til kr 783 000.

For domstolene ble det også innhentet utskrift fra ligningsmyndighetene. I utdraget for Høyesterett s. 166 f. er ligningsverdien pr. 31. desember 1946 angitt. Her er Nørholm satt til kr 90 000, og Hamsuns 100 aksjer i Gyldendal er – med en ligningskurs på 250 prosent – verdsatt til kr 250 000.

Forfatterrettighetene er ikke verdsatt spesielt i forbindelse med formuesansettelsen – dette er bakgrunnen for at nettoformuen ble satt til «bare» kr 436 000.

6.6 SAND HERREDSRETTS DOM

Som nevnt ovenfor påla Sand herredsrett Hamsun å betale en erstatning på kr 425 000 – 75 000 kroner mindre enn det det var nedlagt påstand om. Retten reduserte verdsettelsen av Nørholm og anvendte likningstakst. Hamsun fikk videre fullt ut medhold med hensyn til at verdien av forfatterrettighetene var så tvilsom at den burde settes til null.

Videre forkastet retten Erstatningsdirektoratets påstand om at gavene til barna fra 1941 måtte hensyntas. Herredsretten opererte med totalformue på kr 500 000, og erstatningen utgjorde således drøye 80 prosent av den totale nettoformue.

I erstatningsbegrensende retning trakk Herredsretten frem resultatet fra den judisielle observasjon på psykiatrisk klinikk.

6.7 HØYESTERETTS ERSTATNINGSUTMÅLING

Sigrid Strays anke til Høyesterett førte delvis frem for så vidt gjelder erstatningsutmålingen. Høyesterett konstaterte at det var enighet mellom partene om at aksjene i Gyldendal skulle settes til en kurs på 200 prosent – ikke 250 prosent – og retten fastslo Hamsuns nettoformue til noe over kr 400 000.

Retten trakk videre frem som et særskilt skjerpene utmålingsmoment at skadevirkningene av Hamsuns propaganda for fienden var betydelig. På den annen side trakk Høyesterett – i likhet med Herredsretten – inn Hamsuns fysiske og sjelelige defekter og den isolasjon han hadde levd under. Høyesterett trakk ikke frem verdien av Hamsuns utallige appeller om forbønn for fengslede nordmenn som et erstatningsreduserende moment. Dette kan synes overraskende – i Sand herredsretts dom mot Marie var dette et moment, og man skulle tro at dette momentet skulle telle sterkere for Hamsuns del: Hans appeller var mange og hadde ved enkelte anledninger vært av stor betydning.

Erstatningen ble nedsatt med kr 100 000 til kr 325 000, med andre ord snaue 80 prosent av totalformuen.

Betalingen av erstatningen skjedde ved låneopptak fra Gyldendal. Harald Grieg medvirket til at Hamsun fikk et lån på kr 350 000, slik at gjelden til Erstatningsdirektoratet ble gjort opp i sin helhet i oktober 1948. Som sikkerhet for kr 200 000 fikk Gyldendal Hamsuns 100 aksjer i Gyldendal. Det reserverende lånet på kr 150 000 ble sikret i fremtidige utbetalinger på forfatterrettighetene.

6.8 VURDERINGEN AV ERSTATNINGSUTMÅLINGEN

Det har vært hevdet av flere – og i sterke ordelag – at Høyesteretts erstatningsutmåling var urimelig hard. Dette er ikke riktig. Vi har tidligere påpekt at erstatningsutmålingen mot Marie berodde på en fullstendig misforståelse med hensyn til hva ektefeller hefter for. Denne uriktige dommen fikk imidlertid ingen konsekvenser, da Marie ikke betalte en eneste krone, og erstatningen i 1951 ble som nevnt frafalt av Justisdepartementet. Hamsun kunne glede seg over at skiftet med barna fra 1941 ble godtatt i sin helhet av domstolen slik at disse overføringene ble opprettholdt.

Verdsettelsen av forfatterrettighetene til null viste seg å være meget gunstig. Dette så antakelig Harald Grieg allerede sommeren 1948: Han var da tydeligvis komfortabel med å utbetale kr 150 000 i lån med sikkerhet i disse rettighetene. Dette var en riktig vurdering: Det gikk ikke mange årene etter krigen før forfatterrettighetene begynte å gi betydelige inntekter.

Også verdsettelsen av Gyldendal-aksjene til en kurs på 200 prosent må anses som en meget hyggelig prising. Ligningsmyndighetene hadde tidligere operert med en høyere lignings-takst. I tillegg reflekterte sikkert ikke ligningstaksten de reelle økonomiske verdier.

Legges Høyesteretts verdsettelse til grunn, ville dette innebære at *hele* Gyldendals forlag ble verdsatt til bare kr 2 millioner. Sett på bakgrunn av de meget betydelige verdier som lå i forlaget og selskapets økonomiske resultater både før og etter krigen, var dette en særdeles lav vurdering.

Også verdsettelsen av Nørholm fremstår som forsiktig. Gården var verdsatt til bare 60 prosent av den opprinnelige kjøpesummen fra 1918. I de etterfølgende årene hadde Hamsun – som nevnt ovenfor – nedlagt betydelige summer i oppgradering av gården.

Da Hamsun finansierte sin gjeld hos Gyldendal, kunne han gjøre dette uten å stille gården som sidesikkerhet. Han beholdt således Nørholm fullstendig gjeldfri.

Konklusjonen er at Hamsun hadde lite å beklage seg over med hensyn til utmålingen.

Men er det ikke slik at familien Hamsun nærmest levde i direkte fattigdom på slutten av 1940-tallet og begynnelsen av 1950-tallet? Jo, dette er utvilsomt riktig, men for å være litt kynisk: Var ikke dette et utslag av at familien ikke ønsket å realisere en eneste aksje og at man ville beholde formuen i sin helhet? Når familien gjorde dette valget, var det en konsekvens at dette fikk rimelig dramatiske konsekvenser for den løpende likviditet, og at resultatet ble en ytterst spartansk livsførsel, grensende til fattigdom.

Men som sagt: Dette var noe familien valgte – selve erstatningsutmålingen fremstår ikke som urimelig.

AVSLUTTENDE BEMERKNINGER

7.1 BETYDNINGEN AV

«DEN ALMINNELIGE RETTSFØELSE»

Hva kan årsaken være til at Høyesterett – slik vi ser det – tøyde både faktum, bevisbyrdereregler og jus i Hamsuns disfavør?

Det er ikke vanskelig å finne meget gode samfunnsmessige, politiske og psykologiske forklaringer på dette.

Allerede henleggelsen av straffesaken mot Hamsun utløste sterke protester mot Riksadvokatens avgjørelse. Det går antagelig ikke an for en som ikke selv opplevde etterkrigsårene, å tenke seg det hat og den forakt som ble Hamsun til del under og umiddelbart etter krigen. Riksadvokatens avgjørelse ble sterkt kritisert – og antagelig med rette. Motivet for henleggelsen var antagelig det beste, men ettertiden har vist at alle parter kunne vært best tjent med en ordinær straffesak.

Når imidlertid Riksadvokatens avgjørelse forelå, var erstatningssak den eneste sanksjon man kunne bruke mot Hamsun. Og den sto og falt altså med det relativt subtile spørsmål om hvorvidt Hamsun var NS-medlem eller ikke.

Man kan bare tenke seg de ekstremt sterke protester en friinnelse av Hamsun ville medført. Uansett hva man måtte mene om jussen, ville dette utvilsomt vært i eklatant strid med den alminnelige rettsfølelse. Kanskje var det slik at tanken på å

frifinne Hamsun på denne bakgrunn må ha fremstått som svært problematisk for Høyesterett.

Per Augdahl nevner i sin rettskildelære en rettskildefaktor som i nyere rettskildeteori er druknet litt i diskusjonene om «reelle hensyn». Augdahl fremhever «den alminnelige rettsfølelse» som rettskildefaktor.

På den annen side fremhever Augdahl at det verste en dommer kan gjøre, er selvsagt å bøye kne for en offentlig opinion som knytter seg spesielt til den foreliggende sak, og la seg dominere av skrålet. I kjent stil legger han til at Pontius Pilatus gjorde det, men at det ikke akkurat er noe eksempel til etterfølgelse – «det er ikke hver gang at de indirekte følger blir så tilfredsstillende i det lange løp som i hans tilfelle».

Høyesterett har overhodet ikke nevnt hensynet til den «alminnelige rettsfølelse» som et moment i vurderingen av spørsmålet om Hamsuns NS-medlemskap. Dette betyr selvsagt ikke at momentet ikke har spilt noen rolle. Hensynet til den alminnelige rettsfølelse kan – kanskje – ha vært av betydning når man har tolket medlemsbegrepet i landssviksloven så vidt og utvidende som det man gjorde.

Det får derfor være en avsluttende undring om ikke dommen mot Hamsun er det beste eksempel i nyere norsk rettspraksis på at den alminnelige rettsfølelse er blitt tillagt en meget stor rettskildemessig betydning – og kanskje større betydning enn i noen annen sak.

7.2 RINGEN SLUTTET

I 1936 kom Hamsuns siste roman før krigen, *Ringens sluttet*.

I sin partsforklaring for Sand herredsrett uttalte Hamsun:

«Jeg holder det almindelige omdømme nokså høyt. Jeg holder

vårt norske rettsvesen enda høyere, men jeg holder det ikke så høyt som jeg holder min egen bevissthet om hva som er godt og ondt, hva som er rett og galt. Jeg er gammel nok at ha en rettesnor for mig selv, og dette er min.»

Hamsuns tragedie ligger i at han for sin egen del anla en helt annen rettesnor enn det som fulgte av norsk lov.

La oss nå samle trådene og gå tilbake til det spørsmål som ble stilt innledningsvis i del I. Hvilke konklusjoner kan vi snaue to generasjoner etter Høyesteretts dom forsøksvis trekke?

1. Diagnosen «varig svekte sjelsevner» fremstår som meget tvilsom. Det ser ut som om ønsket om å spare Knut Hamsun for en straffesak og «redde» hans forfatterskap kan ha vært en medvirkende faktor.
2. Det var uheldig at straffesaken mot Hamsun ble henlagt, og at han således ikke fikk anledning til å prøve saken straffettslig.
3. Utfallet av en eventuell straffesak er selvsagt uvisst. Hamsuns håp om å bli frifunnet – i hvert fall delvis – er helt urealistisk. Antakelig ville han ha fått en streng dom. Skulle man spekulere, ville man kanskje under hensyntagen til hans alder og helsetilstand vike tilbake for ubetinget fengsel og gitt ham en meget stor bot.
4. Knut Hamsun var ikke medlem av Nasjonal Samling, og Høyesteretts konklusjon for så vidt gjelder dette punkt, er uriktig på bakgrunn av det materiale Høyesterett baserte sin avgjørelse på. Hamsun skulle derfor ikke vært idømt en erstatning på kr 325 000.

5. Hvis Høyesterett hadde frifunnet Hamsun for medlemskap i Nasjonal Samling, er det mindre sannsynlig at erstatningsdommen mot ham kunne blitt opprettholdt på et annet grunnlag enn medlemskap i Nasjonal Samling, f.eks. i henhold til reglene om ulovfestet erstatningsansvar.
6. Hvis en straffesak hadde blitt gjennomført og medført bøtleggelse, ville de samme elementene som Høyesterett la til grunn for så vidt gjelder utmålingen av erstatningen, hatt stor relevans ved utmålingen av bøtenivået. Utfallet av en straffesak kunne derfor ha blitt utmåling av en bot i samme størrelsesorden som det Høyesterett påla Hamsun å betale i erstatning.

Vi kan – i et større perspektiv – konkludere med at saken mot Hamsun alt i alt fikk et utfall som var rimelig, selv om valget av forfølgningen og navn på ilagt beløp ideelt sett skulle vært annerledes.

NOTER

- ¹ Anine Kierulf (1974) er cand.jur. fra UiO 2001 og LL.M. ved Northwestern University samme år. Hun arbeidet som advokatfullmektig og advokat i advokatfirmaet Schjødt fra 2001 til 2004, og er for tiden i permisjon som dommerfullmektig ved Ringerike tingrett.
- ² Cato Schiøtz (1948), cand.jur. fra UiO 1975, er advokat og partner i advokatfirmaet Schjødt, med møterett for Høyesterett fra 1985. Før han ble ansatt hos Schjødt i 1978, var han universitetslektor ved Det juridiske fakultet ved UiO 1975–77 og dommerfullmektig ved Sør-Gudbrandsdal srenskriverembete 1977–78.
- ³ En omfattende studie over blant annet rettsoppgjørets omfang og gjennomføring og rettsoppgjørets stilling i norsk politikk og opinion under ledelse av Hans Fredrik Dahl, Jon Elster, Stein Ugelvik Larsen og Øystein Sørensen, vil kunne kaste lys over disse og tilhørende spørsmål. Informasjon om prosjektet finnes på: <http://www.media.uio.no/forskning/prosjekter/1945/>
- ⁴ For innblikk i Hamsuns politiske ideer, se Sten Sparre Nilson: *En ørn i uvær. Knut Hamsun og politikken*, 1960.
- ⁵ Uttrykk for dette finnes bl.a. i brev fra Knut Hamsun til Tore Hamsun fra 12. april 1942, der han skriver: «[...] Har du sett at Harald Beyer nedstammer fra Bergenjøden som vi kaldte Bønnebogmeyer – han har fått en Bok hos N. Gylendal om Kierkegaard. (Som om en jøde kan skrive om Kierkegaard) [...] jødeboken med Kirkegaard bør inndrages [...]», og også i brev av 14. februar 1943: «Og jøden Harald Beyer (han med et Slags Bok om Kirkegaard) er ikke han skutt? Skulde vært det.» Det skal bemerkes at Harald Beyer før krigen hadde uttalt seg kritisk om Hamsuns bøker, blant annet om *Ringens sluttet* i Bergens Tidende 2. oktober 1936. I forbindelse med at jøder fikk stemplet «J» i passene sine, og Quisling gjeninnførte grunnlovsbestemmelsen som forbød jøder adgang til riket, skrev Knut Hamsun i brev av 15. mars 1942 til Tore: «Jeg synes forresten ikke det er galt at jøderne i Norge får det skjema. De kommer ikke ut av landet for det, under alle omstendigheter ikke før efter krigen – og krigen kan dra ut.» Jørgen Haugan har i *Solgudens fall*, 2004, s. 316 f., viet et kapittel til Hamsuns antatte antisemittisme.
- ⁶ Solem: *Landsvikanordningen med kommentar*, Oslo 1945, s. 12.
- ⁷ Op. cit. s. 12.

- ⁸ Spørsmålene om rekkevidden av Grunnloven § 97, om Kongens kompetanse etter Elverumsvedtaket og Grunnloven § 17 dekket en så omfattende lovgivningsvirksomhet som ble foretatt, faller utenfor denne artikkelens mandat. For vurderinger av disse temaene, se for eksempel Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*, s. 142 f., Solem: *Landssvikanordningen med kommentar*, kap. IV.
- ⁹ Solem: *Landssvikanordningen med kommentar*, s. 53. Se nærmere om beviskrav nedenfor, punkt 3.4.3.
- ¹⁰ Johs. Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*, s. 137.
- ¹¹ Op. cit. s. 83 f.
- ¹² Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*, s. 147, var uenig i at noe slikt solidaransvar fulgte av vanlige erstatningsrettslige prinsipper.
- ¹³ Solem: *Landssvikanordningen med kommentar*, s. 106.
- ¹⁴ Lov om rettergang i landssviksaker av 21. februar 1947 nr. 2.
- ¹⁵ Lov om rettergangsmaaden i straffesager av 1. juli 1887 nr. 5.
- ¹⁶ Se bl.a. Andenæs i Lov og Rett 1979, s. 179 f.; Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*, s. 142 f.
- ¹⁷ Lov om rettergang i landssviksaker av 21. februar 1947 nr. 2 § 5, se nærmere nedenfor.
- ¹⁸ Vår utheving.
- ¹⁹ Problemstillingen er nærmere behandlet i Asbjørn Strandbakken: *UskylDSPresumsjonen*, 2002, s. 604–608.
- ²⁰ De historiske kildene til fremstillingen i denne delen av artikkelen beror i stor grad på opplysninger hentet fra Ingar Sletten Kolloen: *Hamsun. Erobreren*, del V: «Dyp Vinter».
- ²¹ Langfeldt og Ødegård: *Den rettspsykiatriske erklæring om Knut Hamsun*, s. 101.
- ²² Andenæs i Dagbladet, 11. september 1998.
- ²³ Marie i brev til Langfeldt 17. april 1949.
- ²⁴ Langfeldt i brev til Marie 22. april 1949.
- ²⁵ Sletten Kolloen: *Hamsun. Erobreren*, s. 440–441.
- ²⁶ Slik i Jørgen Haugan: *Solgudens fall*, s. 336–337.
- ²⁷ Knut P. Langfeldt i Dagbladet 10. september 1998.
- ²⁸ Verdens Gang 12. oktober 1978.
- ²⁹ Verdens Gang, oktober 1978 og 9. juli 1996.
- ³⁰ Matningsdal og Bratholm: *Straffeloven*, del I, 2. utg. s. 365. Her er også videre henvisninger til praksis om overprøvnning av sakkyndiges konklusjoner.
- ³¹ Vår utheving.
- ³² Andenæs: *Proessen mot Hamsun*, Lov og Rett 1979, s. 190.

- 33 Rapporten er gjengitt av Ingar Sletten Kolloen i *Hamsun. Erobreren*, s. 320–321.
- 34 Gierløff: *Knut Hamsuns egen røst*, s. 72.
- 35 Sigurd Hoel, 1952.
- 36 Johs. Andenæs i Dagbladet 11. september 1998.
- 37 Hamsun i brev til Chr. Gierløff 1946.
- 38 Andenæs, Lov og Rett 1979, s. 196.
- 39 Johs. Andenæs i Dagbladet 11. september 1998.
- 40 Notatene finnes i original i Riksarkivet.
- 41 Se Geir Woxholt: *Foreningsrett*, 2. utg. 1999, s. 77.
- 42 Op. cit. s. 130.
- 43 Bekreftet av landsleder for NS' ungdomsfylkning og troppsleder i Den Norske Legion 1940, Bjørn Østring, i samtale 4. oktober 2004.
- 44 Organisasjonsinstruks spesielt for gruppeledere, nr. 4/41.
- 45 Den praksis som ble fulgt, er forklart av kontorsjef H.R. Blom-Sørensen i rapport av 6. september 1945 om oppbygningen av Riksarkivet i NS.
- 46 Ingar Sletten Kolloen: *Hamsun. Erobreren*, s. 250.
- 47 På slutten av 1990-tallet var det en lengre diskusjon med hensyn til om bilder av Hamsun med partinål var manipulert – så vidt vi kan se, er det ikke grunnlag for disse spekulasjonene: Det er på det rene at Hamsun ved flere anledninger bar NS-merket.
- 48 Vår utheving.
- 49 Vår utheving.
- 50 Vår utheving.
- 51 Birger Morholt var eneste journalist til stede i Sand forhørsrett lørdag 23. juni 1945. Han tok stenografisk referat.
- 52 Langfeldt og Ødegård: *Den rettspsykiatriske erklæring om Knut Hamsun*, Oslo 1978, fra Hamsuns samtaler med Langfeldt 10. november 1945, s. 64.
- 53 Op. cit. 16. oktober 1945, s. 58.
- 54 Op. cit. s. 58.
- 55 Vår utheving.
- 56 Langfeldt og Ødegård: *Den rettspsykiatriske erklæring om Knut Hamsun*, fra Hamsuns samtaler med Langfeldt, s. 58.
- 57 Vår utheving.
- 58 Langfeldt og Ødegård: *Den rettspsykiatriske erklæring om Knut Hamsun*, fra Hamsuns samtaler med Langfeldt 10. november 1945, s. 64.
- 59 Vår utheving.
- 60 Sitatene fra Hamsuns forsvarstale finnes som rettsreferat. Tålen er også gjengitt uforandret i *Paa gjengrodde stier* (1949).

- ⁶¹ Sjur Fuhr i brev til Sigrid Stray 30. desember 1947.
- ⁶² Hamsun i brev til Stray 25. november 1947.
- ⁶³ Blom-Sørensen i brev til Stray 31. januar 1948.
- ⁶⁴ Blom-Sørensen i brev til Sigrid Stray 31. januar 1948.
- ⁶⁵ Blom-Sørensen i brev til Sigrid Stray 31. januar 1948.
- ⁶⁶ Skifteoverenskomsten er inntatt i utdraget for Sand herredsrett s. 25–28.
- ⁶⁷ En nærmere redegjørelse for disse forhold er gitt i Sigrid Stray: *Min klient Knut Hamsun*, s. 90–91.
- ⁶⁸ Sigrid Stray i brev til Marie Hamsun 1. mars 1943, samt hennes bok s. 93–95.
- ⁶⁹ Den nærmere oppsplitting er inntatt i utdraget for Sand herredsrett s. 99.
- ⁷⁰ Utdraget s. 105.
- ⁷¹ Inntatt i utdraget for Høyesterett s. 168.

